

ТМ	Г. XXXV	Бр. 4	Стр. 1137-1174	Ниш	октобар - децембар	2011.
----	---------	-------	----------------	-----	--------------------	-------

UDK 316.647.8 (=214.58)(497.11-12)

Оригинални научни рад
Примљено: 8. 9. 2011.

Драган Тодоровић
Универзитет у Нишу
Филозофски факултет
Ниш

РОМИ НА БАЛКАНУ И У СРБИЈИ *

Резиме

Подстакнут чињеницом која говори о томе да се први корак у разбијању стереотипа и предрасуда према ромском народу састоји у темељном упознавању његове прошлости и садашњости, живота и обичаја, културе уопште, аутор обрађује разасуте домаће и иностране историјске, етнографске, етнолошке, антрополошке, литерарне, социолошке, ромолошке и ине извештаје о Ромима на Балкану, с посебним освртом на њихов положај у Србији.

Кључне речи: Роми, Балкан, Србија, југоисточна Србија, ромологија

РОМИ – ЕВРОПСКА НАЦИОНАЛНА МАЊИНА

Трагичним усудом историје, данас су Роми¹ најмногољуднији народ који живи у дијаспори, разасути од Индије, преко Европе, до

todor.d@filfak.ni.ac.rs

* Припремљено у оквиру пројекта *Одрживост идентитета Срба и националних мањина у пограничним општинама источне и југоисточне Србије* (179013), који се изводи на Универзитету у Нишу – Машински факултет, а финансира га Министарство просвете и науке РС.

¹ На првом Светском конгресу Рома у Лондону 1971. године усвојена је ромска плаво-зелена заставица са тачком у средини, химна „Белем, ђелем” и заједничко име “Роми” за све припаднике различитих племенских група у свету, које имају заједничко порекло (Индија) и одреднице националног идентитета, без обзира на историјске и локалне називе: Singarus, SINGERUS и ZINGANUS (средњовековно латински), Tsiganes (француски), Cigan, Maxhup, Gabel (албански), Цигани (српски, македонски и бугарски), Cikáni (чешки), Zigeuner (холандски и немачки),

Северне и Јужне Америке. Са никада оствареним правом на сопствену државу, осуђени на вишевековни живот у прогонству, они су се готово свикли на погроме, понижавања и перманентну друштвену, културну, социјалну, привредну, политичку и ину маргинализацију.

Роми су највећа *паневропска мањина*, како их је први пут назвала финска председница Тарја Халонен (Tarja Kaarina Halonen) у говору одржаном 24. јануара 2001. године у Стразбуру на Парламентарној скупштини Већа Европе.² Својим специфичностима (непостојање стандардизованог језика и писма, изостанак седелачког начина живота, језичка, племенска и религијска хетерогеност) ромска заједница вечито је одударала од критеријума којима се одређује идентитет европских етничких група. Распон одношења према њима кретао се од порицања самосвојности, преко асимилацијских тежњи, истицања „проблема Рома“, као сиромашне, егзотичне културе која се одупире сваком облику повезивања, до признавања сопственог проблема неразумевања ромске културе и прихватања њеног очувања као важне компоненте европског мултикултурног мозаика.

„Присјетимо се – некада су Роми, као путујући трговци прелазили државне границе и преносили информације и у најзабаченије руралне предјеле, па су понекад дочекивани са страхопоштовањем које се исказује ономе тко посједује и шири знање. Нису ли, стога, они дио снаге што је покренула котачић који је прерастао у велики прасак глобализације? Гдје су сада, у друштву које говори и учи живјети мултикултурално, али се још увијек копрца и у моделима усмјереним на промицбу властите културе и брижљиво његовање националне свијести? Остављени (или застали) на маргинама, изван социјеталног оквира заједничких господарских, културних, политичких и других институција: без потребних знања и квалификација, остају изван моћних господарских сустава; сиромашни и изгубљени на растућем тржишту материјалних статусних симбола; с ромским националним и локалним удругама које, бојећи се патернализма нерома, вјерно пресликавају њихову међустраничку борбу, заборављајући због чега су основани (Posavec 2000, 241–42).“

Максималистичке процене говоре о 12 до 15 милиона Европљана ромског порекла, умереније о бројци између 7 и 9 милиона.

Sigøjner (дански), Šigonai (литвански), Цыгане (руски), Cigány (мађарски), Τσιγγάνοι (грчки), Zingari (италијански), Țigani (румунски), Cyganie (пољски), Cigano (португалски), Gitano (шпански), Çingeneler (турски), كاولي (Каули) (ирански), צ'וז'וז (хебрејски), Lambani, Lambadi и Rabari (индијски) итд. Уз још увек актуелне контроверзе о пореклу етнонима „Цигани“, најприхватљивије је мишљење да представља искварени облик од *Athinganoi*, назива јеретичке секте која је уживала репутацију предсказивача будућности и вештака у магији, а по чему су били познати и средњовековни Цигани (Петровић 1976б, 126–27; Fraser 1992, 46).

² У Европски је парламент 2004. године изабрана прва Ромкиња, Ливија Јарока (Livia Járóka), посланица мађарске странке *Fidesz* (десни центар).

Највише их је у централној и источној Европи и земљама бившег Совјетског Савеза. Чине између 9% и 11% становништва Словачке, Бугарске, Румуније и Македоније, 5% Мађарске и 2% Чешке (Ringold 2000, 1; Ringold, Orenstein, and Wilkens 2005, 3–4).

Друштвени положај Рома у Европи, о чему је писала и наша Александра Митровић (1996, 815), деценијама обележавају исти проблеми:

1. резиденцијална (просторна) сегрегација (живот у гето насељима /махалама/);
2. масовна *незапосленост* или обављање *најмање плаћених, нецењених и стигматизирајућих послова* (чистачи улица, радници на гробљима и у мртвачницама, помоћни радници у фабрикама);
3. блокираност *могућности школовања* (висок проценат неписмених и оних са несвршеном основном школом и занемарљив проценат појединаца са вишом или високом стручном спремом);
4. низак ниво здравствене и социјалне заштите;
5. одсуство *политичке партиципације и међународног организовања* као ресурса мобилизације за очување етничког и културног идентитета.

И даље су Роми далеко од истинске укључености у оквиру модерног живљења. Њихова непромењена културна парадигма – „бити, а не имати“ – одударала је, као што је случај и у данашњици, од доминантних вредности и друштвених и културолошких образаца наметнутих од владајућих државних, партијских или црквених европских институција.

Тежите залагања помера се са модела заштите индивидуалних грађанских права на концепт заштите права националних и етничких мањина, односно на заштиту националног идентитета и колективних мањинских права. Интереси Рома званично су признати у најважнијим европским и регионалним заједницама попут Европске уније, Савета Европе и Организације за безбедност и сарадњу у Европи. У Европској повељи о регионалним језицима и језицима мањина Савета Европе (1992) признаје се „ромски језик“ као нетериторијални језик. Посебно пред Балканом стоји отворено питање аутентичног решења ромског питања, јер, без одговарајуће интеграције Рома у домицилним земљама слабе шансе регионалне и европске интеграције балканских народа, друштава и држава (Ђорђевић 2002а).

Још увек није дошло до оптималне реализације *модела интеграције* Рома у европска друштва, који обједињује активности у социјално-економском подручју, правно-политичком пољу и сфери културе. Са једне стране, у томе им морају помоћи међународне организације и институције, потом националне државе које унутрашњим кодексом норми регулишу права и обавезе својих држављана и, најзад, регионални и локални органи власти који доследним поштовањем и спровођењем одредби устава и закона могу да допринесу

унапређењу фактичког положаја ромске популације. Са друге, на самим Ромима је да прихвате на себе

„терет самојачања и самооспособљавања зарад тога да могу квалитетније и у ширем обиму приступити и користити друштвена добра, демонстрирати моћ у социјалном простору и стећи углед шире заједнице (Ђорђевић 2002b, 19).“

Шта је Србија као држава до сада урадила на ромској промоцији? У српском *Закону о заштити права и слобода националних мањина* из 2002. године једино се у случају Рома експлицитно наводи да ће органи власти донети правне акте и предузети мере „у циљу поправљања положаја лица која припадају ромској националној мањини“. Влада Републике Србије прикључила се 2005. године *Декади инклузије Рома* и усвојила четири акциона плана са мерама за побољшање положаја ромске заједнице у становању, запошљавању, здравственој ситуацији и образовању. У циљу интерминистарског координирања активности које произилазе из акционих планова, марта 2008. године основан је *Савет за унапређење положаја Рома*, као и *Секретаријат за ромску националну стратегију* који координира активности Декаде Рома на националном и локалном нивоу, односно ради на развијању локалних акционих планова. У Војводини су основани Покрајински савет за интеграцију Рома и Канцеларија за инклузију Рома. Коначно, у априлу 2009. године усвојена је *Стратегија за унапређење положаја Рома*, заснована на спровођењу мера афирмативне акције из четири приоритетне области. У оквиру Стратегије за унапређивање образовања и Стратегије за смањивање сиромаштва у Републици Србији постоје одељци посвећени Ромима. Ромски национални савет основан је 2003. године и броји 35 чланова.

ПРАВЦИ ДОСЕЉАВАЊА У ЕВРОПУ

Етнолози, лингвисти и историчари сагласили су се око индијског порекла ромске заједнице, настале уједињавањем више племена различитих дијалеката и раса. Територија коју су насељавали обухватала је знатан део данашњег Пакистана (Мултан, Синд и Лахоре), Пенџаба, Раџастана, Гуџерата, град Делхи, Утар Прадеша итд. Прапостојбину напуштају услед пљачкашких упада Махмуда Газнија у првој половини XI и Махмуда Гора у другој половини XII века из Авганистана у крајеве северне и северозападне Индије (Ђурић 2006, 46–55). Злехуда судбина задесила је и Синте и Кале, припаднике исте језичке заједнице настањене на територијама Синда и Калинџара. Одвођење у ропство спречило је каснији повратак Рома на матичне просторе, али и останак на територији Авганистана и Ирана, јер су ова царства касније покорили славни монголски освајачи (Џингис-кан и Тамерлан), настављајући тако вишевековни егзодус ромског народа.

„Досадашње претпоставке према којима су Роми напустили Индију знатно раније нису, дакле, научно одрживе. Неспорна је, разуме се, чињени-

ца да су припадници разних народа, па и Рома, одлазили у друге земље, нарочито у пограничне, у потрази за послом или из неких других разлога. Осим економских, за то су постојали вероватно и неки други узроци и разлози, као што су, рецимо, природне катастрофе, велике временске непогоде, епидемије разних болести итд. (Đurđić 2006, 55).“

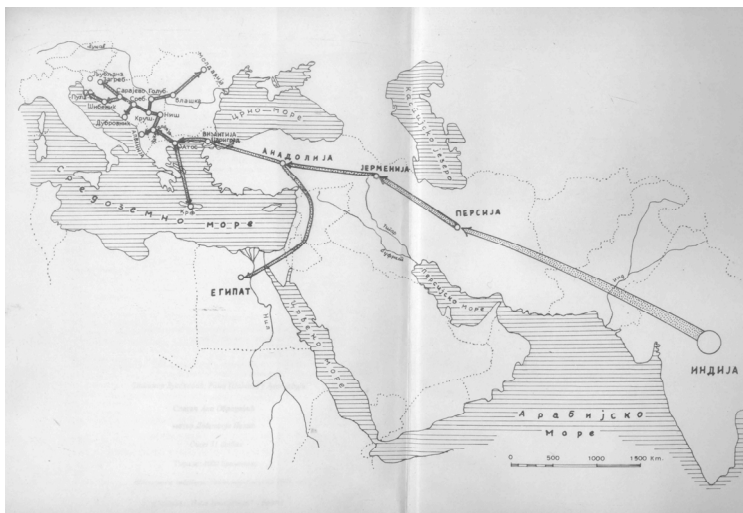
Ђурић (1987, 39) прецизира да су се сеобе одвијале у неколико праваца.

Северна група креће ка Ирану и Авганистану, до Каспијског мора на северу и Персијског залива на југу. Неки прелазе у Јерменију: једни преко Кавказа у Русију, а други настављају пут према Грчкој и земљама Балканског полуострва.

Јужна група кретала се токовима Тигра и Еуфрата, извесна племена упутила су се ка Црном мору, а друга према Сирији. Највећи број племена стигао је у азијску Турску. Најјужнија група наставила је пут уз Средоземно море, преко Палестине и Египта, дуж северне афричке обале, све до Гибралтара и Шпаније. Група која је остала у Турској прешла је Босфор и стигла на Балкан.

У петовековном задржавању Турака на Балкану лежи разлог што су Роми на овом простору остали најдуже и у највећем броју. Балканске земље, међутим, нису биле крајња тачка у Европи где су се ромска кретања зауставила. Још у XV веку њихово присуство забележено је у Трансилванији, Саској, Француској и Данској, а у првим деценијама XVI века и у Пољској, Русији и Шведској. Чак су

„1721. године са пољске равнице стигли у Тоболск, главни град Сибира, са намером да иду у Кину, али им гувернер није дао дозволу да наставе пут“ (Де Во де Фолетије 1984, 7).“

Карта 1 ПUTEВИ миграционих кретања Рома из Индије у Африку и Европу у средњем веку

Извор: Вукановић 1983.

Два су главна тока њиховог мирног „освајања“ Европе:

1. преко Мађарске и Пољске, спајајући се са сродним групама из Русије, долазе у Немачку и Холандију, а затим у Француску и Велику Британију и

2. преко Балкана и Италије стижу у Француску, Велику Британију и Шпанију.

Оба се улевају у заједничку струју која се распршује према САД, Канади, Латинској Америци, Јужној Африци и Аустралији.

Роми се међу собом деле по територијалним, културолошким и дијалектолошким разликама на 4 главне групе:

1. Калдераши (ковачи који су дошли са Балкана у централну Европу, а затим се селили и до Северне Америке), најбројнија су ромска групација;

2. Гитаноси (познати и као Калé), врсни забављачи, углавном насељавају Иберијско полуострво, Северну Африку и јужну Француску;

3. Мануши (познати и као Синти), углавном насељавају Алзас и околне регионе Француске и Немачке, познати су као путујући забављачи и циркузанти;

4. Ромничали (углавном насељавају Велику Британију и Северну Америку).

РОМИ НА БАЛКАНУ

На нашим просторима, Роми хришћани појавили су се већ у XI веку, мада масовно долазе тек са турским освајачима у XIV веку. Управо Османлије, „најбоље књиговође у историји Средњег истока“, у време своје владавине југоисточном Европом и Балканом, а вођени економским интересима, остављају трајне белешке о својим поданицима ромског порекла. Историјски извори у којима се помињу Роми јесу порески регистри (дефтери), закони и декрети (фермани), али и судске архиве (сицилими), белешке путописаца итд, најчешће под именима „Чингене“ или „Кипти“. Већина европских Рома од XV до XIX века живела је у границама Османског царства, бавећи се различитим занимањима:

“Цигани у Османском царству, ван војних и полувојних служби, имали су другоразредни друштвени положај, као и сви немуслиmani. Задовољавали су разне потреба друштва, нарочито оне везане за забаву, а циганска умећа за то су била добродошла. Цигани су били познати као музиканти, певачи, играчи, акробате, укротитељи дивљих звери, прорицатељи будућности, проститутке, дакле упражњавали су оне активности за који-

ма је постојала стална потражња, али које се, ако их (неке од њих) не упражњава владајући слој, сматрају недостојним човека (доброг муслимана). Томе додајмо и само њихово организовање у циганске пљачкашке групе, веома честе у доба опадања Османског царства, што је све довело до негативне представе о Циганима (Ђорђевић М. 2008, 63).“

Као први поуздани извор о ромском присуству у доба Византијске империје, наводи се хагиографски запис „Житије св. Ђорђа Атонског“ датиран око 1100. године у белешкама грузијског монаха из манастира Ивирон на Светој Гори (Soulis 1961, 145; Crowe 2000, 93; Марушиакова и Попов 2000, 14). У њему се извештава о доласку немалог броја „adsincani“-а у Константинопољ у време владавине императора Константина IX Мономах.³ Надаље, све до XIV и XV века, поступно се умножавају извештаји о појављивању „Цигана“ и „Египћана“⁴ на византијским територијама. Патријарх Константинопоља Анастасије I у првој половини XIV века забрањује верујућима да примају у домове различите чудотворце, гатаре и мечкаре. Ходочасници у Свету земљу и атонске манастире око 1340. и 1350. године сведоче о сусретима с тамнопутим чергарима на острвима Пелопонез и Крит и албанским брдима. За време венецијанске владавине Пелопонезом и Јонским острвима (од 1386) започиње пракса давања пореских привилегија и унутрашње самоуправе „Циганима“ (*Feud Acinganorum*, на пример, у граду Модону и Крфу) (Soulis 1961, 154–57).⁵ Привилегован третман ходочасника из свих крајева хришћанског света, са којима су се сусретали на медитеранским острвима, послужио је Ромима као нов образац представљања духовним и световним властима западних земаља у каснијим миграцијама.

³ Ђурђица Петровић (1976б, 124) објашњава да се може претпоставити, иако нема потврде у конкретним изворима, „да се то догодило у првој половини XI века, када су Селџуци напали Јерменију и изазвали познато померање народа из Јерменије ка Византијској Анадолији“.

⁴ Двоструко ословљавање Рома Марушиакова и Попов (2000) поткрепљују хипотезом о два независна миграциона таласа досељавања ромског народа на Балкан: ранији, преко Константинопоља на просторе Бугарске, Србије, Влашке и Молдавије и каснији, из појединих крајева Грчке, познатих у белешкама и под именом „Мали Египат“. Мирга и Мруз (1997, 19) описују становнике насеља Гипе (Гурре), 40 миља удаљеног од Модона, утврђеног града-пристаништа у југозападном делу Пелопонеза, на пола пута од Венеције до Јафе. Након турског зазимања Модона 1500. године, Роми из „земље зване Гипе“ могли су се у својим узмицањима из Грчке представљати да потичу из „Малог Египта“.

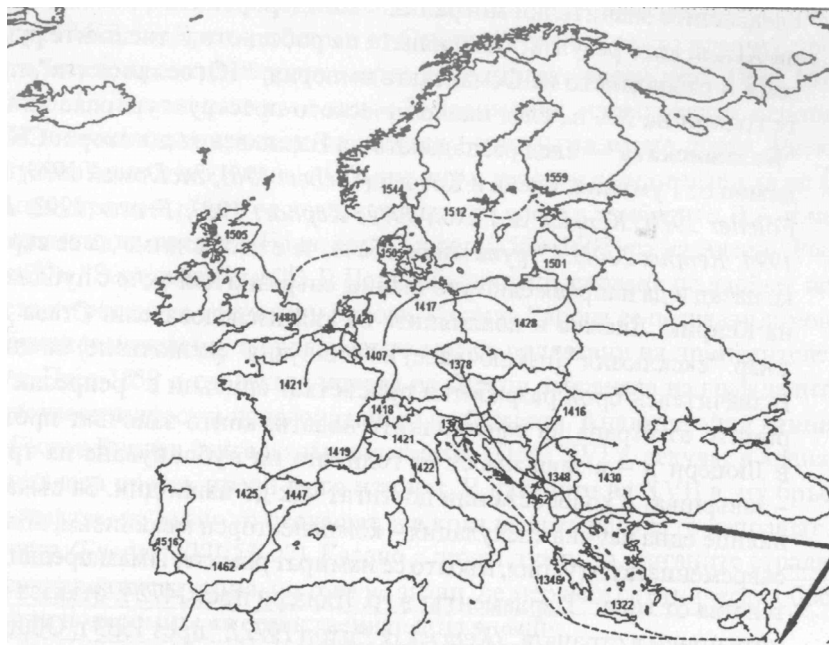
⁵ У XIX веку у Грчку је стигла велика ромска група из Молдавије, а 1922. из Турске и Бугарске (Ђурић 2006, 87). Процењује се да их је данас око 600.000.

Карта 2 Роми у југословенским земљама према попису из 1522/23. године у Румелији и Циганском санџаку

Извор: Ђурић 1987, 248–49.

Прве вести о Ромима у Мађарској потичу из 1416. (када је цар Сигисмун пристао да им изда писма о заштити), у Немачкој из 1417. (Вестфалија, Хамбург, Лубек, Росток, Штраслунд) и 1418. (Липск, Мишна, Франкфурт на Мајни), у Француској из 1419. (Лион и Прованса), у Белгији (Брисел) из 1420, а у Италији (Болоња и Форлија) из 1422. и 1427. године (када су зачуђеној светини објаснили да иду да од самог Папе Мартина V траже заштиту за кретање по целом свету). Шпанија их сусреће по први пут у Барселони 1447. године: своје су присуство правдали ходочашћем у Сантијаго де Компостела. Португалија их упознаје почетком XVI века, када већ увелико језде Енглеском и Шкотском, јер су 1505. од краља Џејмса VI добили привилегије које припадају хришћанским путницима. Нешто касније него у средњој Европи, упознаје их Скандинавија: Данска 1505, Шведска 1512, Норвешка 1544, Финска 1559. (Šiftar 1970, 14; Đurić 1987, 40–1; Mirga i Mruz 1997, 22).

Карта 3 Ромско кретање Европом

Извор: Пампоров 2006, 25.

Кратак период петнаестог века јесте време када европски народи дочекују тамнопуте путујуће групе са интересовањем и поштовањем, а њихове старешине називају „војводама и грофовима из Малог Египта“ (Mayall 2004). Првобитне симпатије претварају се убрзо у сурове прогоне и нескривено непријатељство према Ромима. Први документ непосредно усмерен против Рома јесте акт из Луцерна 1417. године, којим им се забрањује да ступе на тло Швајцарске.

„Око 1600. године Роми су из Португалије депортовани у Анголу и на поједина афричка острва, затим у Индију и Бразилију; 1665. депортовани су из Шотланда на Јамајку и Барбадос, док је 1715. године друга група упућена у Вирџинију.

То су чиниле и друге земље. Из Пољске су их слали у Сибир, Француска их је упућивала у своје колоније. Године 1802. ухапшена је једна велика група баскијских Рома и силом упућена у Лујзијанију, област између Мисура и Мисисипија, која је била француска колонија. Тако су поступиле и Шпанија, Холандија и неке друге земље (Ђурић 1987, 42).“

Архива из периода владавине Луја XIII и XIV открива да је звоњавом звона на трговима позиван народ у лов на Роме као у лов на дивље звери. Молдавске спахије окивале су их ланцима, изгладњивале до смрти и бацале голе у снег и хладну воду. У Чешкој би им

отсецали уши, а ако би се поново појавили и главе. У Мађарској су их проглашавали људоджерима, вешали и черечили. Одлуком Градског савета Франкфурта на Мајни из 1571. године било је дозвољено некажњиво убијање сваког у град приспелог Рома (Winstedt 1933a, цитирано према: Mruz 2002, 100). Трима се одредбама (1761, 1767. и 1783) Аустријског царства асимилацијом покушало решити ромско питање за време владавине Марије Терезије и цара Јосифа II. Ромска деца су отимана и давана хришћанским породицама на чување или одгајана у посебним васпитним установама, ромски младићи морали су у војску; налагано је бављење земљорадњом и занатима, а номадско кретање черги било је најстроже забрањено, као и употреба матерњег језика. Немци су имали право да убијају ромске мушке чланове на сваком месту где на њих наиђу, а жене да пребијају и жигошу, док их Енглези изгоне већ од 1541. године. Папа Пио V изгони их са црквених поседа 1568, а шпански владари издају посебне едикте о протеривању Рома 1489. и 1528. Из Шведске и Финске, уз примену тортуре, премештају их из места у место од 1637. године, а у Данској и Норвешкој Кристијан III већ 1536. даје им тромесечни рок да напусте његове поседе (Haliti 2006, 23–6; Crowe 2006; Petrova 2003, 124; Кенрик и Пјксџн 2006).

„Под њиховим именом и на њихов рачун могу сви да буду на тренутак онакви какви ни пред ким не би смели да се покажу, а какви у себи стварно јесу, бар на махове и бар једним делом свога бића. Њих могу свирепи да извргавају подсмеху или туку, бојажљиви да псују, дарезљиви да даривају, сујетни да купују њихова ласкања, суморни и ћутљиви да траже њихове шале, развратни њихове смелости (Ђурић 1976, 175–76).“

У време свог боравка у јужнословенским земљама, између XII и XIX века, Роми су били чергари, дежурни сезонски гости на вашарима и пијацама, путујући артисти, седеће градске занатлије, трговци, али и обесправљено робље у Влашкој и Молдавији. Живели су углавном у посебним цематима, у градским чаршијама и већим сеоским насељима или на утринама поред њих.

На Балкану преовлађују две врсте Рома: *Гурбети* и *Арлије*. Име “гурбет” потиче из арапског језика (*garib* – страни, странац, скитница). Гурбети су дошљаци, они који су путовали, који нису имали стално место. Име “арлија” потиче од турске речи “yerli” (локални, локални становник). Арлије су мештани, староседеоци који живе као и остали становници, у кућама, облаче се као они, иду у школу и не изјашњавају се као Роми.

Први записи о Ромима у Хрватској сусрећу се у Рагузи (Дубровник) (1362), Загребу (1373) (о ромској колонији у Загребу поново се пише 1378) и Шибенику (1500). У Словенији први помен Рома везује се за Љубљану и 1387. годину, а у каснијим периодима за крајеве Прекомурја, Горењског и Долењског, у које продиру из правца

Мађарске, Хрватске и Аустрије (Štrukelj 1980, 31–56).⁶ Ромске трагове проналазимо касније у првим сачуваним словеначким матичним књигама из 1681. и то као католика (Šiftar 1989, 144).⁷ Мађарски попис из 1781. и 1785. броји их као коваче који живе заједно са осталим кметовима, док попис из 1820. бележи да су потискивани на периферије насеља и напуштене општинске парцеле; распад феудалних односа и престанак потребе за ромским ковачким производима додатно их је удаљио од окружујућег становништва. Печалбари и придошлице из XIX и XX века, махом из Македоније, Босне и са Косова, насељавали су се у Марибору, Јасеници и Велењу.

Под словенским личним именима изван број Рома доселио се у Босну око 1400. године. Због неплаћеног пореза заведени су у судским списима сарајевског суда 1564/55. године. Клебер (1967, 91) се позива на податак да су 1565. израђивали гвоздене и камене кугле за Мустафа-пашу, који је опседао град Крупу. Султановим ферманом из 1845. кадијама на подручју босанског санцака препоручено је да одобравају Ромима настањивање и издају пропуснице за бављење занатима у сезонским периодима. Тако, 1870. на подручју Босанског вилајета их је 5139 муслиманске и 9117 хришћанске вероисповести. Потреба за занатлијама у време владавине књаза Николе доводи Роме из Босне и Србије у Црну Гору почетком XVIII века.

Радну снагу приликом претварања Херцег Новог у турски трговачки емпоријум 1508. године чинили су Роми. Од турског освајања Бара и Улциња 1571, на сталним трговачким путовањима између Африке и Европе улцињски гусари куповали су ромску робовску снагу на пијацама Триполија и доводили их да раде на гусарским лађама и на имањима на црногорском приморју (Lutovac 1987, 21).

На простору данашње Румуније архивска грађа лоцира их 1417. године. Масовно насељавање Рома у робовском статусу доводи се у везу с поклонима локалних властодржаца манастирима у виду земље и становништва, о чему сведочи документ већ из 1541. године. Разликовали су се владарски, манастирски и бољарски (приватни) робовски Роми; таква је ситуација потрајала све до 1856. када су започете ослободилачке реформе, којима се ромски народ на територији Трансилваније ослободио вишевековног срамног положаја у коме се налазио (Hancock 2006, 13–30; Fonseca 2005, 194–208).

⁶ „У Горењској је забиљежена прва ромска женидба 1846. године, а рођење 1876. године (Šiftar 1984, 1326).”

⁷ Важна је ауторова напомена да ни у једној протестантској (евангелистичкој) матичној књизи у Прекомурју из тог доба нема ниједног ромског уписа. Такође, и она која каже да су Роми били генерално у бољим односима са околним становништвом на традиционално мађарским и протестантским територијама.

Табела 1 Број и пропорција ромског у укупном становништву у источној Европи

Земља	Укупно становника (званично) милиона	Број Рома (званично)		Број Рома (процене)	
		број	%	број	%
Албанија	3.07	1.261	0.04	90-100.000	3.1
Б. и Х.	3.83	8.864	0.23	40-50.000	1.2
Бугарска	7.93	370.908	4.68	500-800.000	8.7
Естонија	1.36	-	-	1-1.500	0.1
Косово	2.0	34.000	1.7	45.000	2.3
Летонија	2.38	8.205	0.35	13-15.000	0.6
Литванија	3.48	2.571	0.07	3-4.000	0.1
Мађарска	10.1	189.984	1.9	520-650.000	5.9
Македонија	2.02	53.879	2.69	135.000	6.8
Молдавија	3.39	12.900	0.38	20-25.000	0.7
Пољска	38.2	12.731	0.03	15-50.000	0.1
Румунија	21.7	535.140	2.5	1.8-2.000.000	8.8
Словачка	5.4	89.920	1.67	480-520.000	9.3
Словенија	1.97	3.246	0.16	8-10.000	0.5
Србија	7.5	108.193	1.44	450-500.000	6.3
Украјина	48.5	47.6000	0.11	50-60.000	0.1
Хрватска	4.44	9.463	0.21	30-40.000	0.8
Црна Гора	0.67	2.601	0.43	14.000	2.0
Чешка	10.23	11.746	0.11	175-200.000	1.8

Извор: Bernát 2009, pp. 12–3.

Даривање рилском манастиру неколико села у којима су обитавали и Роми од стране цара Ивана Шишмана даје за право појединим историчарима да бивствовање Рома у бугарским земљама везују за 1378. годину. Друго помињање Рома везује се за порески регистар Никополског санцака из 1430. године, који бележи 431 коптско, тј. „египатско“ и „циганско“ домаћинство (Марушиакова и Попов 2000, 29; Пампоров 2006, 31). Према попису Рома у Румелији из 1522/23. године, у земљи је било близу тридесет хиљада Рома, а центар циганског санцакбега био је данашњи Лозенград, одакле су кретале даље миграције према територијама данашње централне Бугарске. Остало је забележено да је ромско становништво у Једрену и Пловдиву плаћало чак и порез на проституцију, према закону из 1530. Пред истек деветнаестог века више је од 50.000 Рома којима је матерњи језик ромски, да би та бројка прешла сто хиљада у првим деценијама двадесетог века. Према последњим статистичким подацима из 2001. године у Бугарској живи 370.908 Рома, док их је према незваничним проценама око 800 хиљада.

Беспоговорна *етничка хомогенизација* све до почетка последње деценије двадесетог века мало је места поклањала очувању изворног ромског идентитета, а када су стеге коначно попустиле, процес еманципације сударио се са суровошћу постсоцијалистичке транзиције. У потрази за бољим животом, велики број Рома мигрира из сиромашних сеоских области у градове, лоцирајући се у сиромашним и пренасељеним четвртима и претварајући их постепено у гета. Заправо, лавиринт претрпаних уличица, дуж којих се ређају трошне учерице изграђене од блата и поломљених цигала, са отвореним канализацијом и сливницима и нелегално постављеним електричним водовима.⁸ Око 54% Рома живи у овим махалама, а око три четвртине их током свог живота никада не напусти, остајући заточеницима “зачараног круга беде”. Неписмени, полуписмени и Роми на ниском образовном нивоу чине 60% укупне ромске заједнице (узраста 7 година и више); мере позитивне дискриминације о упису ромске деце у средње школе и на факултете пусти су сан. Подаци Националног завода за статистику потврђују да их је 60% без запослења, исто толико издржава се од социјалне помоћи. Дакле, читаве генерације Рома одрасле су, а да нису видели своје родитеље како ујутру устају и иду на посао.

Истраживања расположења јавног мњења и начини извештавања медија о Ромима у Бугарској откривају да се ради о земљи на Балкану у којој је положај ромске мањине најтежи, да се отворено посматрају као „друштвена опасност“, а њихов начин живота представља као девијација од норме. Ромска популација дезинтегрисана је и изолована од стране већине и од стране других мањинских заједница (Yanakiev 2004; Pamirov 2009). Забележене су и тенденције ка самоизолацији међу ромском популацијом, нарочито након јетких прозивки са јасном популистичком и екстремистичком позадином током парламентарних избора 2005. године (Topalova and Stojanov 2006). О Ромима се пише као о главним преступницима, виновницима криминалних радњи и генератору општег осећаја унутрашње несигурности (Мантарова 2006а, 2006б), а у академским круговима провејавају и страхови од могућих веза са исламским фундаменталистима (Колев 2005). Преовлађујућа слика о Ромима посве је јасна: последња места на свим лествицама њима су загарантована, они су „лоши момци“ којих се не треба само клонити, већ их и јавно жигосати и сурово кажњавати (Mantarova and Zakharieva 2007).

⁸ Аутор је био у прилици да пре седам година, у време трајања првог семинара бугарских и српских интелектуалаца о европским перспективама балканских Рома, посети највећу ромску махалу у Софији, симболично названу *Факултета*.

Изгледа да ће од младих покољења зависити перспектива етничких односа, на шта упућују последњи публиковани налази теренских истраживања (Митев 2005). Уместо да јењава, негативан одијум увећава се са сваком новом генерацијом: две трећине (68%) младих између 15 и 25 година не би радило у истом предузећу са Ромима, натполовична већина (56%) не жели да живи у истом месту, а готово половина (45%) ни у заједничкој држави! Бугарска младеж чак сагледава убоге Роме као конкуренцију на тржишту рада, упркос њиховом маргиналном положају на лествицама економског успеха. Ромима се оспоравају официјелно призната права: удруживање у организације за очување културе и делегирање представника у месним органима власти и националном парламенту. Очигледан је *дефицит демократске политичке културе* међу најмлађим нараштајима већинске групе и изазов за грађанско друштво у формирању одговарајуће омладинске политике.

Један од најстаријих очуваних података о Ромима у Македонији је топоним од 20. маја 1463. године, идући у прилог оценама да их је велика већина дошла с Турцима. Једна се група доселила 1878. из Ниша, Прокупља, Враћа и Лесковца, а пописи ради намиривања харача између 1888. и 1895. бележе 22.001 Рома, највише у Битољу и Скопљу (Ђурић 2006, 99–100).

Преамбулом Устава од 17. новембра 1991. године Република Македонија одређена је као национална држава македонског народа и Албанаца, Турака, Влаха, Рома и других националности. Према подацима пописа из 2002. године у Републици Македонији живи 53.879 Рома, претежно насељених у градовима. Према незваничним проценама у овој земљи укупно живи од 170 до 200 хиљада Рома, углавном у дивљим и неурбанизованим гетима. Македонија је прва од некадашњих југословенских држава уставом признала Ромима статус националне мањине. Једина је земља у којој Роми имају властиту општину. Реч је о скопској општини Шуто Оризари, једном од највећих ромских насеља у свету, чија половина житеља свакодневну егзистенцију заснива на скромној социјалној помоћи, недовољној ни за потребе основне прехране (Lakinska-Popovska 2002, 152).

Под утицајем непрекидних миграција и асимилацијских претензија окружења, Роми у западном делу Македоније (Тетово, Гостивар, Дебар) не говоре матерњи језик, већ само албански и турски. У источном делу, пак, Роми говоре ромски и турски језик, а у Штипу и Кочану забележени су примери њиховог декларисања као Турака. У верском погледу преовлађује ислам а, у мањој мери, заступљено је и хришћанство.

За разлику од сународника у другим земљама, Роми у Македонији нису се сукобљавали са гласно израженим непријатељством. Иако су медији извештавали да међу Ромима има много просјака,

ситних криминалаца, “чистача” контејнера за смеће и слично, они за сународнике важе као весели и добродушни грађани. Ситуација је поремећена након НАТО агресије на СР Југославију 1999. године и уласком КФОР-а на Косово, односно доласка више хиљада косовских избеглица, међу њима и доста Рома. Али, зато је благонаклоно гледање на Роме повраћено након потписивања Охридског споразума и ромске подршке македонским захтевима током оружаних сукоба и терористичких акција, које су иницирали албански екстремисти.

Изборна настава на ромском језику у основном образовању почела је школске 1996/97. године. Нека од културних удружења делимично финансира држава, а постоји већи број мешовитих културно-уметничких друштава (Ortakovski 2002). Емитује се тридесет минута недељног програма на ромском језику на македонској телевизији и два сата недељно на македонском радију. Поред редакција на ромском језику при државној радио-телевизији, Роми у Македонији имају неколико сопствених РТВ станица, али је дискутабилно питање квалитета њиховог утицаја изван ромске заједнице. Треба рећи и да је Трајко Петровски (2002), једини Ром доктор наука у Македонији, објавио *Речник македонско-ромског и ромско-македонског језика*. Према програму афирмативне акције, на једном од два универзитета у земљи омогућен је упис младим Ромима жељним стицања високошколског образовања. Међутим, број уписаних далеко је од уписне квоте од 2,4%, колико износи партиципација ромске популације у укупном становништву (данас је у Македонији свега 180 Рома са факултетском дипломом). Према подацима из 1991. године, када се положај Рома сматрао још и добрим, свега нешто преко 8000 Рома било је запошљено у сталном радном односу, од тога само 80 у државној управи.

Стабилизација међуетничких односа у Македонији протиче у решавању албанског питања, али се губи из вида маргинализација етничког идентитета других грађана у стварном животу. Ромски корпус додатно је расточен афирмацијом нових националних мањина – Египћана и Ашкалија (центри Египћана су Струга и Охрид). Они не желе да их називају нити Ромима нити Албанцима, иако их ромски угледници сматрају ромских подгрупама, које говоре некњижевним албанским језиком.

РОМИ У СРБИЈИ

Различити историјски моменти одређују миграциона кретања Рома ка српским територијама: велика сеоба српског народа у јужнословенске земље под аустроугарском владавином 1690; доба након аустријске окупације Србије 1718, све до 1791, укључујући одредбе аустријске царице Марије Терезије и цара Јосифа II; прелазак из Ру-

муније, почевши од 1711, након укидања ромског ропства у Дунавској кнежевини. Стојанчевићева (1984, 137) наглашава како су нарочито након пораза Турака под Бечом и Будимом, земље јужно од Дунава биле захваћене снажним миграционим струјама ромског становништва које се повлачило са турском војском, продирући дубље у унутрашњост Турске и разливајући се по Балкану.

Татомир Вукановић (1983, 23) нотира да је српски краљ Стефан Дечански угостио 1323. једну циганску артистичко-акробатску дружину, а његов син, Стефан Душан, 1348. прописује посебна давања за „singarie“, који се баве поткивачким и седларским занатом. Цигани ковачи помињу се још у тврђавама Ресави (1467/8) и Смедереву (1488) (Зиројевић 1974, према: Petrović 1976a, 48).

Пописи становништва упозоравају да су, у првом периоду владавине Османлија на тлу Балкана и Србије, Роми у огромној већини припадници хришћанства:

„Речју, масовна појава словенских имена код Рома у првој четвртини XVI века не може се другачије објаснити, осим њиховим масовним насељавањем Балканског полуострва много пре османских освајања. Иако прилагодљиви на нове животне услове и верски индиферентни, Роми су се брзо навикавали на словенску средину, прихватајући веру и многе обичаје и навике балканских словенских народа. А да та 'словенизација' Рома потиче још из предосманског периода говори и чињеница да неретко словенска имена носе и Роми-муслимани (Стојановски 1976, 37).“

„Значај ових потврда је вишеструк и посебно у превазилажењу тврдњи западноевропских кругова да су Роми дошли на Балкан с Османлијама и да су били у западним деловима Европе њихова обавештајна служба, па је и то у прогонитељској ери био веома снажан елемент рађања мржње према њима, па оправдање и за масакре (Berberski 1980, 876).“

Најстарији османлијски сачувани попис Рома потиче из 1491.:

„То је попис сакупљене цизије из којег сазнајемо следеће: Цигана хришћана било је у нахији Истанбула, Ливи Визе, Галипољу, Једрену, Јамболу, Ливи Чирмену, Никополу, Пловдиву, Ђустендилу, Ливи Софији, Нишу, Крушевцу, ливи Смедереву, ливи Босни, Призрену, Вучитрну, Видину. Укупно 3.237 обичних и 211 удовичких домаћинстава. У попису су, сасвим сигурно, Цигани, које је османска власт ту затекла. На жалост, није дат број Цигана по областима (Barkan 1964; према: Zirojević 1976, 68).“

а важан је и званичан попис Рома Румелије из 1522–3. године, који бележи 17.191 поданика, 59,9% хришћанских и 40,1% исламизираних. Попис показује да су Цигани живели у разним областима и местима у Србији и да су већина били хришћани као нпр. у: Браничеву, Голубцу, Градишту, Хомољу, Крушевцу, Нишу, Лесковцу, Врању,

Руднику, Вучитрну, Пећи, Новом Пазару, Новом Брду. Муслимана је било углавном у Смедереву, Приштини и Призрену.⁹

Разлика у конфесионалној припадности Рома у почетку није била основ за стварање разлика у односу на њихов друштвени и правни статус; и једни и други били су обухваћени институцијом *муселема*.¹⁰ У односу на Србе коваче који су радили за плату, ромски ковачи су радили бесплатно, али су зато били порески привилеговани. Ислам, као званична религија и државна идеологија, временом остварује све већи утицај на друштвена кретања и положај припадника Царства.¹¹ Превага исламског живља код Рома остварује се како исламизацијом хришћана, тако и знатнијим доласком исламских Рома из Мале Азије у утврђене градове и новонастајуће паланке у појасу Цариградског друма. Основа придобијања је, такође, ослобађање од одређених врста пореза, више не по основу припадности полувојним редовима и појединцима који су на било који начин вршили службе за потребе армије, већ по верском основу.

Олга Зиројевић (1976, 71) открива прве податке о циганским џематима у Београду 1536. године. Муслимански џемат броји 12 људи, а хришћана је укупно 20, мада безмало сви носе словенска народна или хришћанска имена и сви су стално настањени. Већ 1560. у Београду је било укупно 4 џемата, односно 55 ромских домова, а крајем седамдесетих година број је порастао на 251, претежно муслиманских.

„У попису из 1536. године што се налази у Истамбулу, пописани су сви Роми који су живели на територији смедеревског санџакбега у Београду. Међу њима је било 'повлашћених' и 'неповлашћених'. Повлашћени су оправљали лађе и обављали ковачке послове. За ту службу били су ослобођени од харача, испенце и других намета, док су неповлашћени ове обавезе морали плаћати. Како се наводи, харач је скупљао 'цигански харачлија', а испенцу је наплаћивао 'цигански санџакбег' (Ђурић 1976, 176).“

„Цигански харач“, као специфична врста харача, открива другу врсту дискриминаторског одношења према ромској раји од стране

⁹ Обиље података о географском распрострањању Рома у Румелији, па и у југословенским земљама, у: Вукановић 1983, 39–43.

¹⁰ „... под чим се подразумевало да су припадали истом друштвеном реду рајинског порекла, које је било потпуно или делимично ослобођено редовних и ванредних државних и феудалних обавеза због тога што је обављало неку војну или полувојну службу (Petrović 1976a, 50).“

¹¹ Улогу у организованом ширења ислама међу хришћанским Ромима имали су и Роми *дериши*, бележи Стојановски (1976, 41), анализом имена у ромским џематима обухваћених пописом из 1523. године. Карактеристично је да су ромске жене махом задржавале хришћанска имена, у складу са наглашеном улогом жене, посебно старица, у ромској традицији.

владајућег слоја у централизованог Османској империји. Иако се држава није мешала у њихове обичаје, језик и друге међусобне односе уколико нису противуречили важећим прописима, ромски је народ био у обавези плаћања ове особене „дизије“ за то одређеном лицу из сопствених редова. За положај Рома у средњовековном периоду основни значај имала је *канун-нама* у Румелији издата 1530. године.

За сваку државну управу од виталног значаја било је редовно убирање новчаних намета, па су тако сви Роми, независно од групе и занимања (од правила су изузимани једино појединци који се старају око тврђава или су ковачи, а о томе поседују царску заповест или писмо беглербега), морали да плаћају годишњи данак, најчешће у два маха. И раније, под Турцима, и у Србији после ослобођења, харач су од Рома наплаћивали за то нарочито овлашћени људи који су се звали *циганске харачлије*. Над свима њима био је један главни харачлија – *харачлибаша* или врховни управитељ. У почетку је ово намештење важило годину дана, да би се временом за трајно усталило.

„По ономе што се о понеким харачлијама налази записано, то су били људи сасвим ниског положаја и без икаквих способности. Углавном су их одликовале слабе моралне квалификације, одавање бројним пороцима и зло поступање у разним приликама. Они су, поред сакупљања 'слободе циганске' (харача), Ромима управљали, судили им, кажњавали их и извршавали пресуде сами и потпуно по свом нахођењу (Тодоровић и Ђорђевић 2000, 331).“

Поред главног харачлије, постављани су неретко и његови пуномоћници, *већили*, чији је задатак био да, услед немогућности харачлибаша да у свако место стигну, сакупе харач само из извесних места или крајева. Од 1824. године поред харачлије редовно је и *писар*, јер је харач од Рома сакупљан према списковима (двтерима). Били су ту још и ромски кнезови, касније названи ромским кметовима. Треба напоменути да су харачлије имали и момке, који су их пратили и слушали, обично сами Роми.

„Писмом овим за годину 1827. опредељује се Циганским Арачлиом, Никола Мецовали Травајло, ком полна даје се власт, да по Пашалуку Београдском арач купити може, наплаћивати од сваког циганског детета старости од 7-15 година по 8 гроша; а од 15 година до старца од 80 година двадесет и један грош узимајући. Ово арача годишње наплаћивање да бива у два пут од они Цигана, за које арачлиа сигуран бити може, да до друге половине наплаћивања арача као стране увати, а они, за које се сумња, да ће их у један пут годишњи арач по више приложеном пропису да наплати.

Поменутом арачлији Николчи за писара опредељује се Сава Теодоровић, с препоручением, да би должност своју точно и совјетстно извршавао, имајући полну власт Циганима заповедати, њиве тужбе саслушавати, и сваку распру њиову расправљати и пресудженија сврх ови давати, но ова да буду безкорисна и справедлива, без сваког насиља и удруче-

нија; веће пак важности тужбе, које би се од Цигана подносиле, да би се вишем провиђенију и пресужденију предати имале.

Буди Турчин или Србин, чиновник или прост, словом нико да се не би у горереченог дела мешао, или Цигане нападствоао, или их на какав год кулук истеривао (Петровић 1901, 360–1, цитирано према: Ацковић 2008, 8–9).“

Судска власт харачлија престала је тек са увођењем Устава од 1838. године. Званично, харачлук ромски бива укинут у лето 1853. године одлуком кнеза Милоша, али не и Ромима скитачима. Тек су *Законом о непосредном порезу* од 14. јуна 1884. године и они подведени под плаћање исте порезе и уведени у сва грађанска права, као и остали грађани Србије.

Са слабљењем потребе за укључивањем у послове од значаја за функционисање државе, увећава се негативно вредновање Рома од стране турских власти. Уз законски утврђену забрану међусобног мешања Рома немуслимана и муслимана, иде и формирање првих ромских махала/гета, до тада непознатих на домаћем тлу. Роми постају „дворске будале“ у турским хановима: музиканти, певачи, играчи, забављачи, акробате, укротитељи дивљих звери, прорицатељи будућности; дакле, све оно за чим је постојала потреба, али што се сматрало недостојним чиновима припадника владајућег слоја. Уз све наведено, иде појава првих чергарских група, а са слабљењем класичних османских институција почетком XVII века и појава ромских разбојничких банди. Све то незауостављиво погоршава односе и повећава одбојност не само званичне власти, већ и свих других нерома према Ромима.

„И тако, и даље препричаваће се, шириће се, допуњаваће се и преобличаваће се легенде и приче о Циганима крадљивцима, варалицама, лицима која краду децу, ломе ноге и руке, ваде очи.

Те и њима сличне стварне и нестварне појаве постале су нарочито у последња два столећа важећи критеријуми за вредносно оцењивање Цигана, сиромашног света настањеног на крајњим границама руралних и урбаних агломерација, или у вечитом покрету, без угледа и положаја у друштву у областима с недовољно учвршћеним, разрађеним, или у превирању друштвено-економским и идеолошким системом“ (Petrović 1976a, 64).“

Татомир Вукановић бележи у освит XIX века, 1800, Роме испираче злата у селу Јелашници, на реци Грамађи, код Ниша (Здравковић 2008, 71). Према попису из 1834. у Србији је било 18.000 Рома, 12.000 према оном из 1854, док их је 1895. било 46.212 (8.612 у градовима, а 37.591 у селима). Године 1921. свега их је 34.919. Из потребе да сачувају сопствени опстанак у немирним временима, али и да побегну од различитих новчаних намета, Роми нису прибегавали само националном неизјашњавању, већ и асимилацији са окружу-

јућим етносима, посебно у време турске владавине. Тако поједини истраживачи Каравлахе описују као порумуњене, Мађупе и Ашкалије као поарбанашене, Ћогровце као посрбљене, Габелје као поцрногорчене, Еђупце као бугаризоване, македонизоване и турцизоване Роме.

Тихомир Ђорђевић (1984а), систематски пратилац модерних струјања у европској и светској етнологији и фолклористици на прелазу деветнаестог у двадесети век, први је означио правце миграција и зоне настањивања у јужним српским областима ромског досељеничког становништва, које са собом доноси бројне оријенталне културне елементе и придружује ниски важних чиниоца за уобличавање традиционалне културе балканских народа. Он полази од тезе да су се Роми у Србију досељавали поступено и са четири различите стране. У складу са тим, разликује Турске Цигане, Беле Цигане, Влашке Цигане и Мађарске Цигане.

Турски Цигани. Како им име вели, Турским Циганима називани су Роми који су из турских крајева постепено долазили у Србију, након њеног пада под турску власт. Разлике проистекле из оваквог вишестепеног досељавања за локално становништво нису биле од великог значаја, али су се сами Роми међусобно називали *Гаџикано Рома* (Српски цигани, односно они за које се не зна када су се доселили или који су се давно доселили), односно *Коране Рома* или *Коракане Рома* (Муслимански /Курански/ Цигани, за које се памти када су дошли у Србију). Блиских контаката између ових засебних група било је веома мало, што наводи на закључак да су независно једни од других живели и у својој постојбини. Највећим делом били су муслиманске вере, а главно им је занимање био ковачки занат, свирање и трговина стоком, нарочито коњима (џамбаслук).

Бели Цигани. Они нису ништа друго до „познати Бијели Цигани који живе настањеним животом у Босни и које тамо тако називају, за разлику од Црних Цигана који су највећим делом скитачи“ (Ђорђевић 1984б, 299). Говоре само српски и то заносећи помало на босански, те се тиме у говору нешто разликују од Срба с којима су у једном месту. Сви су вере муслиманске: посећују џамије где их има, практикују верске обреде (сунећење, слављење Бајрама и Рамазана), дају деци турска имена. Бели су Цигани сви настањени и живе одвојено од Срба, у засебним малама, у тескобним, ниским и збијеним кућама. Жене и девојке не сакривају лица. Уздржавају се у јелу, као и остали муслимани, од свињетине, али не и од пића. На поменутих просторима на којима су се могли наћи, преовладала су следећа занимања: свирачи, шмитови (поткивачи), ковачи, фијакеристи, џамбаси, дућанџије, ћумураши, надничари и просјаци.

Влашки Цигани. Влашки су Цигани у Србији досељени из Румуније и из источног дела Угарске. У Влашкој и Молдавији одувек

су се делили на: *крунине* или *кнежевске* и на *робове* манастира и племића. Влашке Цигане у Србији називају општим именом Влашки Цигани или Каравлашки Цигани, али их народ неретко ословљава именима Лингурари, Лингури, Коритари, Карличари, Вретенари и Мечкари, зависно од заната којима се баве или су се бавили у својој прошлости. Православну веру пренели су из Румуније и најчешће славе Свету Петку, омиљену румунску славу. Сами пак Влашки Цигани у Србији праве међу собом већих и детаљнијих разлика, па се тако деле на следеће подврсте: *Рудар* или *Аурари* (дрводеље), *Лајеш*, *Лајаш* или *Лајец* (ковачи који праве гребене, бургије, вериге и бакраче) и *Заврач* (доскорашњи скитачи који су се прихватили сталног боравка, као и ковачког, свирачког или трговачког заната). Придодаје овој подели Т. Ђорђевић и групу Влашких *Цигана Ковача*, непосредно окренутих изради предмета од гвожђа и ковачком занату, стално настањених по влашким селима источне Србије.

Мађарски Цигани. У Србији су Мађарским или Банаћанским Циганима називани Роми из Аустрије, који су на широким коњским колима прелазили овамо, без намере да се ту за стално настане, већ да би на вашарима и пазарима продавали људима своје производе и коње. Лако су се препознавали по оделима каква су се носила по селима наших пречанских крајева, све док расписом из 1894. није потпуно спречено њихово прелажење у Србију.

Тихомир Ђођевић (1984б, 44) скептичан је према религиозном уверењу Рома, пресликавајући у својим уверењима историјске заблуде и предрасуде којима је обиловало време у коме је писао:

„Ја сам се лично уверио много пута да је већина Цигана крштењем само испунила форму, а и даље су у погледу вере оно исто што су и пре били не вршећи ничега хришћанскога сем онога што морају: крштавати децу, венчавати се, опеавати мртваце...

Нису им (Ромима исламске вере – прим.аут.) свуда допуштали да иду у цамије, нису им давали да се сахрањују у турска гробља, већ обашка у циганска, при вршењу сунета њих су издвајали и тако даље. И није ништа необично што су и Цигани, и иначе рђаво према верама расположени, тек овлаш примили веру мухамеданску и умногоме јој само подражавали, а много штошта из ње вршили на свој начин.“

Теоријска и искуствена истраживања Нишке ромолошке школе из последње деценије промовисала су, међутим, модернији приступ ромским религијским обичајима и проширила сазнања о њиховој верској култури (Ђорђевић 2005, 2009, 2010; Ђорђевић и Тодоровић 2003, 2008, 2009, 2011; Todorović 2005, 2007в, 2008, 2009, 2011; Todorović and Ђорђевић 2002, 2005; Живковић, Тодоровић, Јовановић и Ђорђевић 2001).

СТАТИСТИКА О РОМИМА У СРБИЈИ

Према подацима пописа из 2002. године (спроведен на територији централне Србије и Војводине) у етничкој структури Србије (без Косова и Метохије), Срби као већински народ чине 82,9% укупног становништва, док су најзаступљеније националне мањине Мађари (3,9%), Бошњаци/Муслимани (2,1%), Роми (1,4%) и Југословени (1,1%).

Табела 2 Кретање броја декларисаних Рома у Србији од 1948-2002. године

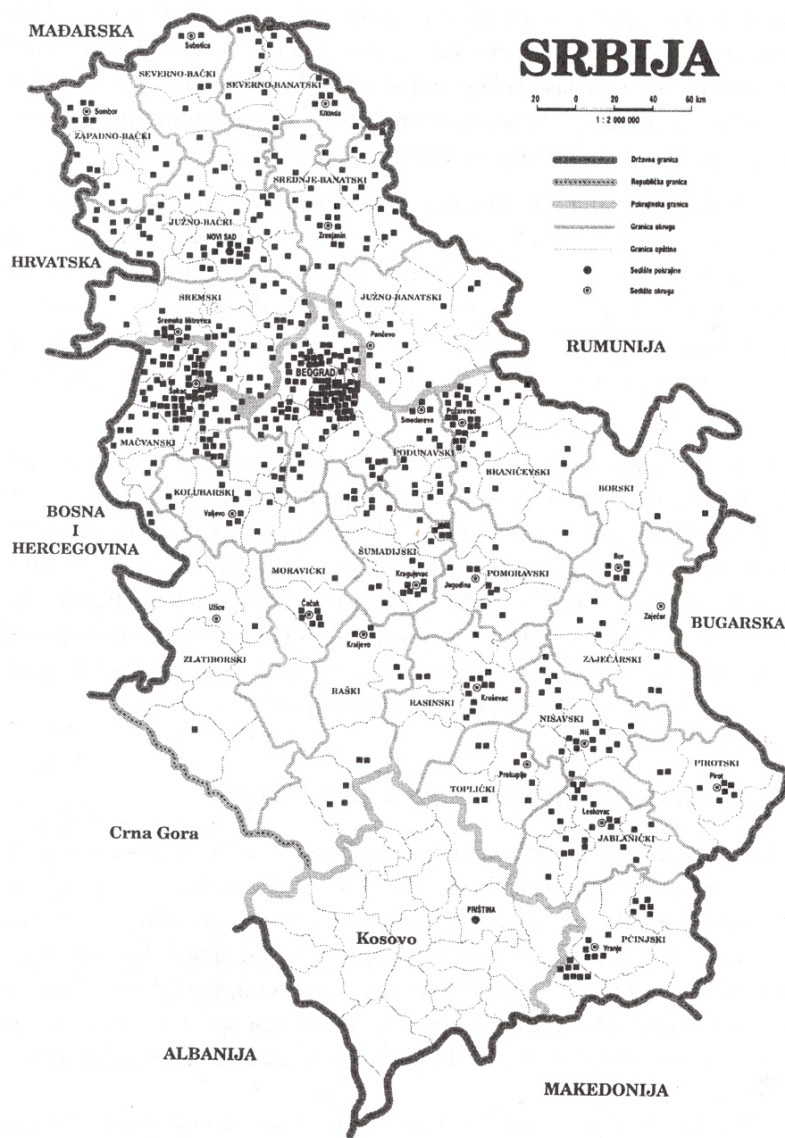
	1948	1953	1961	1971	1981	1991	2002 ¹²
Србија	52.181	58.800	9.826	49.894	110.959	138.645	108.193
Цент. Србија	33.366	35.371	3.312	27.541	57.140	69.972	79.136
Војводина	7.585	11.525	3.312	7.760	19.693	24.366	29.057
Кос. и Мет.	11.230	11.904	3.202	14.953	34.126	44.307	-

Извор: Кнежевић 2007, 81.

Од укупног броја припадника ромске националне мањине (108.193) већина је настањена у Београду, у северозападном делу централне Србије, у Војводини и у појединим окрузима у јужној Србији, највише у хетерогеном Пчињском, односно општинама Сурдулица и Бујановац; најмање их је у санџачким општинама и југозападној Србији. У војвођанским равницама највише их је у Средње-банатском, Јужно-бачком и Сремском округу и великим градским центрима: Зрењанин, Нови Сад, Кикинда, Суботица и др.

Описана територијална дистрибуција не одступа од стварности, али одступају наведене пописне бројке. Јакшић и Башић (2005), на основу опсежног емпиријског истраживања *Ромска насеља, услови живота и могућности интеграције Рома у Србији*, констатовали су да у 593 ромска насеља већа од 100 житеља или у којима је евидентирано више од 15 породица живи 201.353 Рома староседелаца и 46.238 Рома расељених са Косова.

¹² Из укупног броја Рома у Србији је изостављен број Рома са територије Косова и Метохије на којој није био спроведен попис становништва 2002. године.

Карта 4 Распрострањеност ромских насеља у Србији

Извор: Jakšić i Bašić 2005, 38.

Истраживањем нису обухваћени Роми који живе у мањим местима, као ни они дисперзирани у урбаним центрима, што додатно увећава укупну бројку.¹³ Раскорак између званичних статистичких података и фактичког стања о броју Рома, не само у Србији, има своје објашњење:

„У многим земљама изражено је 'административно етничко чишћење' Рома и примењује се 'статистички геноцид' над припадницима ове етничке заједнице. Методи такве латентно рестриктивне демографске политике према Ромима свакако произилазе из традиционалних предрасуда и стереотипа, али и из настојања држава да прикрију реално стање у вези са социјално-економским проблемима Рома чије решавање изискује знатна средства и друштвену солидарност (Jakšić i Bašić 2005).“

Статистика, даље, казује да је у централној Србији 72,8% Рома навело ромски као матерњи језик, а 25,3% српски. Истовремено, на подручју Србије постоје два дијалекта: гурбетски и арлијски. Првим се служе православни Срби (у централној Србији и Војводини) и под утицајем је српског језика. Другим говоре Роми исламске вероисповести, под снажним упливом турског и албанског језика. У погледу религијске припадности, у централној Србији највећи број Рома изјаснио се за православље (38,5 хиљада или 48,7%), следе ислам (15,6 хиљада или 19,7%) и протестанти (3,2 хиљаде или 4%) (*Понис становништва* 2003).

Стопа наталитета ромске популације у Србији (23,5 промила) више од два пута је већа од наталитета Срба (10,3 промила), док је стопа морталитета готово двоструко мања (7,3 насупрот 13,6 промила). Разлике су још изразитије када је реч о природном прираштају, који је код Рома највиши (16,2 промила), чак и у европским оквирима (изузев код Албанаца). Али, иако је стопа смртности нижа од српског просека, због младе старосне структуре

„за Роме су карактеристичне натпросечне специфичне стопе смртности у свим старосним кохортама, при чему је стопа морталитета одојчади, као добар индикатор квалитета животног стандарда, нивоа здравствене заштите и социо-економског положаја популације и даље изразито висока (Радушки 2003, 277).“

За Ромкиње је карактеристична релативно висока плодност: на почетку фертилног периода трећина млађих од 20 година већ је рађала (код осталих националности између 3,5 и 7,5%), чак 73% жена у старости од 20 до 24 године (код осталих испод 50%), док у знатно мањој мери рађају после 25 године. Репродуктивно понашање Рома одликује и висок ванбрачни наталитет (процент ванбрачне деце ме-

¹³ Процене представника ромских организација и цивилног сектора упућују на 450.000 до 800.000 припадника ромске националне мањине насељених у Србији.

ђу живорођеном је преко половине). Просечна старост Рома, према последњем попису, износи 27,5 година, преко 70% становништва млађе је од 40 година, док је удео лица изнад 60 година само 6,8%.

Младост ромске популације утиче на низак степен економске активности (32,8%), велики број издржаваних лица (54,5%) и високу незапосленост; ниска запосленост индукована је и неповољном образовном и квалификационо-професионалном структуром, дискриминацијом приликом запошљавања и сличим факторима. Једна петина ромске популације старије од 10 година је неписмена (највише у узрасној доби између 20 и 39 године), уз значајне полне разлике (11,8% мушкараца и 27,6% жена). Четвртина их је без школске спреме, 36% има непотпуно основно образовање, 29% завршену основну школу, 7,8% стекло је средњошколску диплому, а само 0,1% факултетску (Радушки 2007а, 2007б, 49).

Роми јесу социјално најугроженија национална мањина у домаћем окружењу. Без јаке су регионалне концентрације, обитавају у неурбанизованим стаништима, најпре на периферији градова (Јакшић and Вашић 2005), не располажу друштвеном и политичком моћи, док је заступљеност у институцијама управе безначајна (Вашић 2004; Ђорђевић, Џивковић and Тодоровић 2002а, 2002б).¹⁴ Роми спадају у групу према којој већински народи и друге етничке мањине гаје дубоке предрасуде и стереотипије, што их онемогућава да развијају више ступњеве адаптације и интеграције на нивоу примарних и секундарних социјалних веза (Ђорђевић, Тодоровић and Милошевић 2004; Тодоровић 2007а, 2007б; Миладиновић 2008, 2009). Оптужују их да су сами криви за своју судбину, да су неспособни да промене стварност и да им се никако не може помоћи.

Према Закону о заштити права и слобода националних мањина (2002) Роми имају право на национално опредељење, употребу матерњег језика, на слободно исповедање своје религије, на употребу националних симбола, право на неговање културе и традиције, право на сарадњу са сународницима у земљи и иностранству и низ других права од посебног интереса за очување особености сваке националне мањине. Закон, међутим, предвиђа, када је реч о Ромима и увођење посебних мера за постизање једнакости. Тако се у оквиру *Мера за обезбеђење равноправности* (чл. 4) каже: „органи власти ће донети правне акте и предузети мере у циљу поправљања положаја лица која припадају ромској националној мањини“. Убрзо након тога формиран је и први *Национални савет Рома Србије и Црне Горе*, а Влада Републике Србије образовала је *Савет Републике Србије за*

¹⁴ Роми су, по први пут, преко својих политичких партија обезбедили два посланичка места на претпоследњим парламентарним изборима у Србији, али на последњим, 2008. године, нису успели да пређу цензус.

националне мањине, у чијем раду ромски представници равноправно учествују са представницима осталих националних мањина.

У организацији Светске банке и Института за отворено друштво у Будимпешти јуна 2003. године одржана је конференција “Роми у проширеној Европи – изазови за будућност”. Високи представници земаља учесница – Србије и Црне Горе, Мађарске, Румуније, Македоније, Чешке, Словачке, Хрватске и Бугарске – договорили су се о покретању програма *Декада укључења Рома 2005–2015.* и за приоритете одредили области образовања, здравства, становања и запошљавања. За циљеве програма проглашено је смањивање неприхватљивих разлика између Рома и осталог дела друштва, као и сузбијање дискриминације кроз израду и имплементацију националних акционих планова у приоритетним областима, уз активно учешће националних ромских заједница у остваривању “Декаде”. Свечано објављивање почетка спровођења програма на међународном нивоу одржано је 2. фебруара 2005. године у Софији, потписивањем *Декларације декаде* од стране премијера земаља учесница. Након тога је, у организацији српске Владе, тадашњег Министарства за људска и мањинска права и Националног савета ромске националне мањине, у Београду 7. априла 2005. означен старт “Декаде укључења Рома” у Србији.

Добри познаваоци већинско-мањинских односа истичу како

„сувремени (цјеловити) приступ превладава синтагму постојања 'проблема Рома', према 'проблеми не-Рома' у разумијевању и прихватању ромске специфичности у функцији интеграције и очувања традиције“ (Hrvatić 2004, 368).“

Корени извесно слабашним резултатима ромског укључивања у српски социјални простор, а без претеривања се може констатовати и већине балканских земаља, леже у: 1. усвојеним стереотипима (најчешћи сусрети с Ромима просјацима и препродавцима), 2. постојању значајне социјалне дистанце, 3. недостатку поштовања и разумевања ромског језика, историје, традиције, уметности и обичаја (незнатна заступљеност у медијима и наставним програмима) и 4. ретким блиским сусретањима ромског и неромског становништва. Речју, у *недовољном познавању ромске културе од стране нерома.*

Пред државним институцијама – већ добрано начета – деценија је стрпљивог рада на креирању реалних политичких, социјално-економских и културних претпоставки за целовиту друштвену интеграцију Рома. Континуираним упознавањем већинског окружења са особеностима ромског етноса смањиваће се разлози социјалне одбојности према њима и афирмисати статус равноправних грађана, а предузетим политичким акцијама подићи ће се ниво образовног постигнућа, услова становања и привредне моћи. Ромски глас чуће се и обезбеђивањем гаранција за њихово пуноправно присуство на свим нивоима одлучивања и активном улогом у јавној и медијској сфери.

Важну улогу у превазилажењу дискриминације и достизању равноправног третмана ромске заједнице у српском друштву у будућности одиграће њихова медијска презентације као колективитета специфичног етничког и културног идентитета и традиције. Након вишедеценијског стварања стереотипа о Ромима, ред је да се медији подухвате улоге ублажавања и уклањања стереотипа који се односе на Роме. Прича о позитивној дискриминацији у медијском простору, поред обезбеђивања равноправне присутности Ромима, подразумева додатну осетљивост у уређивачком приступу и извештавању о егзистенцијалним, друштвеним и културним проблемима из свакодневице са којима се суочава ромска заједница (Todorović and Đorđević 2010). На ромском примеру, медији су у прилици да у српски комуникацијски простор постулирају колективно поимање различитости као вредности и толеранције као бриге за другог, а не само као трпљење другог.

РОМИ У ЈУГОИСТОЧНОЈ СРБИЈИ

Турски пописи из XV и XVI века обухватали су јужне српске земље као административна подручја турске царевине, а заједно с другим становништвом и Роме као харачке обвезнике.

Попис Нишког кадилука из 1498¹⁵, осим Ниша, обухватао је и 121 село, чије је већинско становништво било хришћанско. Било је 3.911 обичних и 331 удовичко хришћанско домаћинство, као и 1.131 неожењени одрасли мушкарац. Муслиманских кућа било је укупно 212, од тога 56 исламизираних; живели су у граду Нишу и у 16 села.

Посебно је, по први пут, уписан ромски живаљ: укупно 294 потпуних и пет удовичких кућа с приближно 1.500 житеља, претежно хришћанских, за које се претпоставља да су се ту доселили пре турских освајања. Тимар је обухватао девет катуна, од тога један чисто муслимански (Катун Димитрија Малог /Küçük/; Катун Тодора, сина Станимира; Катун Димитрија Драже, сина Тодора; Катун Радича, сина Борисала; Катун Мутије, сина Мила; Катун Дује, сина Душа; Катун Степана, сина Дичка; *Катун Марка Мустафе* и Катун Алије, сина Хусејина конвертита). По глави је давано годишње 25 акчи испенце и порез за крвнину и за прву брачну ноћ. Према султанској наредби, они муслимани који напусте катун, били су обавезни да дају испенцу као неверници, а ако су становали у граду, од ожењених се узимало по 22 акче, а од неожењених девет акчи. За неког Ајдина забележено је да је ковач (Васић, Зиројевић и Стојанов-

¹⁵ Дефтер почиње Кануном за Ниш, а затим следи наслов: *Дефтер имена раје Ниша, у ливи Смедерево, са приходима од хасова мирливе, заима и тимара спахија у споменутом вилајету.*

ски 1992). Оваквим одредбама покушавала је османска власт да одвикне Роме од чергарског живота и веже их за земљу, обезбеђујући тако попуњавање државне благајне, али и успешнију контролу овог дела балканског становништва. Мере уређивања правног положаја ромског становништва у царству још су ригорозније постављене кануном из 1530. године.

Порески третман Рома у нишком кадилуку представљао је јединствену појаву у европској Турској: нису поданички припадали неком посебном спахији, већ су преко својих старешина плаћали новчане дажбине у кадилуку у којем су се налазили, односно у санцаку у којем су се кретали (Ћирић 1995, 183).

У самом Нишу помиње се 1523. године џемат осам ромских кућа, чији је старешина био Ширмерд, син Караџе (Бојанић 1983, 154).

Попис прикупљене „неверничке цизје“ из 1530/31. године међу Ромима у Румелији утврђује број Рома у шест кадилука Србије: нишки је обухватао 296 хришћанских, 108 муслиманских и 4 удовичке куће (Петровић 1976а, 55).

„У једном попису који је настао свакако пре 1548. године у нишкој нахији забележена су два џемата Цигана хришћана, њих 38. У самом Нишу било је, чини се, настањено осам џемата, односно 130 домова, претежно хришћана. У исто време и у Прокупљу је било стално настањен џемат Цигана-муслимана, 10 домова...

Већ поментуи Цигани мехтери – свирачи – у Врању уписани су и средином друге половине XVI века. Било их је 16 кућа и два неожењена – могућно је и више, јер дефтер нема почетка – сви су, као и раније, били муслимани (Zirojević 1976, 72).”

Сличан попис из 1570. оставља траг о варошком становништву Лесковца:

„...међу којима и 13 кућа Цигана муслимана, уписаних одвојено од осталих муслиманских и хришћанских становника (као да су били настањени у посебној четврти, махали). Међу пописаним Циганима налазила се и једна породица означена као тек покрштена, исламизована. Ово свакако упућује на претпоставку да се ради о лесковачким хришћанским Циганима досељеницима, који су на свом путу из домовине ка Турској већ примили хришћанство, као и на то да су их Турци исламизирали у време када се вршила исламизација српског становништва у Лесковцу (Zirojević 1983; према: Стојанчевић 1984, 138).”

Благо повећање удела муслиманских ромских домаћинстава (17 од укупно 135) међу обухваћених пописивањем 1710. године, у поређењу с варошким Ромима из ранијег периода, упућује на тренд опадање хришћанске популације.

Стојанчевићева (1984) примећује да је грађа о Ромима у јужносрбијанским варошицама и касабама током XVII и XVIII века „узгредна и непогпуна“, да се најчешће своди на спорадичне записе и путописне белешке дипломата и ретких научника на пропутовању

за Цариград и Солун. Шкрте информације Роме осликавају као становништво најнижих социјалних и професионалних категорија (поткивачи, ковачи, клинчари, рудари околних рудокопа гвожђа), те као земљорадничке аргате, надничаре и скитнице. Насељени су у оазама око Грделице, данашњег Владичиног Хана и Масурице. Ситуација се мења крајем XVIII и почетком XIX века када снажне емиграционе струје поражених турских снага под Бечом и Будимом заплускују јужне пределе, а са њима у повлачењу и помоћна ромска радна снага. У другој половини XIX века у Лесковцу је било 30, у Врању, заједно са Врањском Бањом 50 и у Прокупљу 20 ромских домова; Масурица у врањском пашалуку има читавих 200 домова вредних прерађивача гвоздене руде из масуричких рудника. Врањски Роми описују се као скитачи и музиканти, а њихове играчице „налик на Есмералде“. Феликс Каниц, прилежни записивач збивања у Србији пре и након ослобођења од Турака, оставља белешку о 197 ромских хришћанских и муслиманских душа у Алексинцу, тада пограничној вароши. Од укупног 1.114 становника исламске вере у Нишу оног доба, 1.018 их је припадало Ромима, а у Пироту од 262 укупно целих 259.

По ослобођењу од турског јарма 1878. једино се у варошима (Ниш, Пирот, Лесковац, Врање, Прокупље) са већ развијеним етничким језгром ромског становништва у издвојеним махалама на периферији, оно уредно пописује одвојено од осталих Муслимана. Милан Ђ. Милићевић, позивајући се на прве сачињене евиденције из 1879, наводи у Нишу 797, а у Лесковцу 280 Рома (иако први попис становништва „нових округа“ није садржавао посебну рубрику за ромске поданике). Први објављени статистички прегледи (1882) војних управа у новим државним границама евидентирају укупно 5.860 становника ромског порекла (3.063 мушких и 2.997 женских) или 1,65%; по вери још увек нису издвојени (Стојанчевић 1984, 141). Предњачио је по бројности нишки (1980 становника) и врањски округ (1640), најмање их је било у пиротском (889), а настањенија су сеоска насеља, за разлику од варошких пре ослобођења.

Најстарије нишке ромске мале, настале током турске просторне организације Ниша на забаченим и избегаваним земљиштима, између осталог, сведочиле су о простирању турског насеобинског организма у XVII и XVIII веку:

„Поменули смо и четири мале Рома (циганске мале). Једна – делимично и данас сачувана – налазила се на периферији ондашње Београд-мале, на спољној страни јарка који је штитио Београд-малу (у близини данашње аутобуске станице). Друга, такозвана Стамбол капија мала, лежала је на спољној страни јарка у близини Пиротског пута, на источној страни данашњег Синђелићевог трга (очувало се до данас осам кућа). Трећа или Рабаци мала, налазила се на спољној страни Арнаут пазара, иза садашњег Економског и Правног факултета (чувало се пет кућа; од 1930. године имала је око 33-36 кућа). Четврта, или Чаир-мала, налазила се на да-

нашњем раскршћу Душанове и Војводе Мишића улице (после поплаве 1948. године већина њених становника преселила се у данашњу Чергамалу (Ћирић 1984, 191).”

Колико год да су се пре тога придржавали правила вере, нестајањем џамија и хоџа који су обављали особене верске обреде, у независној Србији су им могућности за тако нешто биле сужене. Крећу и прве акције посрбљивања „неверујућих српских поданика“, најпре у тимочкој епархији од стране епископа тимочког Мелентија, о чему извештава Тихомир Ђорђевић (1984б, 43):

„Тек расписом Министарства унутрашњих дела од 19. јануара 1899. године препоручено је полицијским и општинским властима да воде строго рачуна о Ромима, који се у њиховом рејону налазе или затекну, па да за сваки случај рођења или смрти јављају надлежном свештенику, како би он то тачно завео у црквене протоколе, одакле свештеници ваде податке и шаљу их статистичком одељењу министарства народне привреде, који су подаци врло потребни за статистику природног кретања становништва Краљевине Србије.“

У пописним рубикама моравског, врањског, пиротског и топличког округа 1890. године, Роми нису представљени као равноправна категорија инородног становништва у погледу признавања народности и конфесије, већ као становништво „хришћанске вероисповести, без одређене народне припадности“; преостао је само још матерњи језик, као изворна идентитарна карактеристика која се може пратити. На описани начин побројано је, уз сва ограничења статистичке методологије и важећих друштвених околности, 8.686 Рома у четири округа јужне Србије, много више него 1884. године. Опада и расипа се варошко, а како-тако опстају, као компактне насеобине, махале на периферији или прилазима граду. Сеоба је приметна и ка сеоским насељима. Сумарно посматрано, највише ромског становништва било је настањено на подручју општина у срезovima врањског (нарочито у срезу масуричком), нишког (у срезу лесковачком и нишком), а мање у окрузима пиротском и топличком.

„Од 1890, па све до пописа становништва Србије после 1945. године, више не налазимо издвојене податке за ово становништво у ослобођеним крајевима. У периоду после 1900. (и у првој деценији 20. века) пописан је само укупан број становника по матерњем језику: тада су Цигани у Србији бројали укупно 46.148 становника (9.059 у варошима). У годинама после Првог светског рата били су цигански становници пописани 'по вери' и према 'матерњем језику', заједно са 'муслиманима' и 'другим несловенским' становницима по окрузима Србије (без издвајања циганског становништва) (Стојанчевић 1984, 144).”

Исцрпан опис ромских мала (махала) градова југоисточне Србије (Ниш, Пирот, Лесковац) оставио нам је Јован Ћирић (1979, 1991), зачетник демографских истраживања овог дела наше земље.

Лоциране вазда на периферијама, немо сведоче о пружању варошких граница између XVII и XIX века. Нишом се распростире седам мала (Београд мала, Стамбол капија мала, Рабаца мала, Чаир мала, Черга мала, Нишавско корито, Циглана мала¹⁶), од којих су најстарије – три првопобројане – од истурених пунктова у време настајања доспеле у само урбано језгро, а најмлађе постају заметци неких нових струјања, како у економском и културном животу самих Рома, тако и у организмима градских агломерација. Мале из далеке прошлости, у близини улазно-излазних саобраћајница и на тзв. ничијој земљи, одговарале су тадашњим специфичним занатима и услугама убог ромског народа, сведочећи и о одношењу већинског према народу луталачке природе. Оне из блискије прошлости пресликавале су промењену занатско-патријархалну структуру и већу ослоњеност на градску вреву у обезбеђивању услова свакодневне егзистенције. Пирот има своју Тијабару и Пазар, али и Нову малу, а Лесковац Сат малу, Подворце и у најновије доба Ново насеље „Славко Златановић“.

Коцкице мозаику званом ромске мале у нишком урбаном гротлу придодео је својим писањем Ива Трајковић (1991), кустос Народног музеја у Нишу. Сачувао је сећање на Шећер малу, засебну целину унутар постојеће Стамбол капије мале, у непосредној близини Народног позоришта и бившег Дома ЈНА, као и на Јагодин малу на десној обали Нишаве, у близини ранохришћанских гробница, чијих је двадесетак кућа након Другог светског рата порушено, а житељи пресељени у друге постојеће махале. Неуспело пресељавање староседелаца Рома у села нишке општине, након велике поплаве 1948. године, проузроковало је повратак незадовољних староседелаца у новоформирану малу „Црвена звезда“, увек на злу гласу по условима за нормалан живот. А средином двадесетог века израсла је „Мраморска II“ мала унутар Сточног трга, тј. Черга мале, на запуштеном земљишту крај градске реке.

У овим малама живе неколико ромских група: Арлије, Гурбети, албански Роми и српски Роми (руски Роми Лејаши и румунски Роми у незнатном су броју). До распада заједничке државе, половина радно способно ромског становништва проналазила је пут до државних предузећа, обављајући макар најпрљавије и најмање тражене послове. Следила је трговина, по угледу на предратне телале, најпре седамдесетих година двадесетог века цинсом са пијаца у Трсту, а у време инфлаторних југословенских деведесетих година прошлог века шопинг турама до Бугарске, Турске и Румуније; Рома накупаца зеленишом никад није било превише за пијачним тезгама. Остали су

¹⁶ О урбанистичком организовању побројаних „ромских резервата“ у данашњици информативно у: Цекић 2000.

развили разnorodna занимања, обезбеђујући најчешће тек минималну egzистенцију себи и укућанима. Нишки Роми били су познати носачи терета – амали, кочијаши – рабације и џамбаси – трговци коњима, док о традиционалном и тешком ковачком послу сведоче две и данас постојеће радње. Увеселавање гостију на свечаностима врним вишечланим оркестрима био је заштитни знак, посебно Арлија, док су Арлијке биле по поштењу и радиности надалеко познате спремачице и чистачице нишких господских кућа. Чергарима, несклоним сталном занимању, више је одговарало сезонско надничење ван Ниша, док су вештије жене по околним селима за надокнаду у новцу и натури лечиле мештане и гатале картама, али се није презало ни од просјачења и крађе. Немали број економско најнемоћнијих Рома упустио се у свакодневно сакупљање секундарних сировина. Некада су се у нишким малама могли сусрести свињогојци, касапи и посластичари, али је вал савремености однео у заборав некада цењена занимања, као што се то десило и са ситарима, корпарима, воденичарима, оштрачима ножева, браварима и др.

Враћајући се деценију касније ромским темама, Трајковић (2000) је сакупио исцрпну грађу о изгледу породичних домаћинстава, здравственим приликама у махалама, ношњи, личним именима и презименима, просветним и социјалним (не)приликама, спортском и забавном животу, обичајима из животног циклуса, традиционалним празницима, култним местима, религији, песмама и причама и учествовању нишких Рома у народноослободилачкој борби.

Посебан допринос упознавању прошлости старих нишких Рома између два светска рата, а тиме и разјежавању предрасуда о њима, дао је Ненад Јашић (2001). Пребирући по документима и фотографијама, трагајући за аутентичним казивањима, у форми кратких и информативних пасажа, отргао је од заборава слике о негдашњем ромском животу, пореклу, веровањима и обичајима и професијама својих суграђана.

О буђењу националне свести свог народа у лесковачком крају почетком двадесетог века извештава Тане Куртић (1996, 2004). Већ 1926. године формирано је спортско (лоптачко) друштво „Полумесец“, које је у каснијој историји доживело неколико трансформација, као и неколико културних дружина тридесетих година окренутих неговању традиције ромских песама, игара и обичаја. Културно-уметничко друштво „Шевкет Ибраимовић“ један је од иницијатора прве Смотре културних достигнућа Рома Србије 1974. године. У најстаријој махали из XVI века, Сат мали, живе већим делом лесковачки Гурбети, а Арлије су бивствовали у истоименој махали у старом делу града познатом под називом Подврце, никлој услед експанзивне обраде конопље, занату који су од комшија Срба преузели Роми из Лесковца, Врањске бање и околних села. Седме деценије двадесетог

века почела је изградња породичних кућа у трећем ромском насељу, услед пренасељености суседног у Подврцу, али мимо важећих урбанистичких планова. Осим као конопљари, локални Роми били су познати и као ковачи, носачи, чистачи, џамбаси, сепеткаши, музиканти, а редовно су се походила пољопривредна добра у Војводини у време сезонских послова; у новије време немали број их се упустио у лешковачкој текстилној и металској индустрији. Поред Василице и Ђурђевдана, изворни ромски празници су и бал за кућу (*abav e çere-se*) и ромска свадба (*gomaano bijav*).

Исцрпан запис о пореклу, обичајима и традицији грделичких Рома од давнине до данашњице оставио нам је Добривоје С. Ранчић (1971). Прво окупљање разасутих ромских породица у колоније започиње одмах по ослобођењу јужног Поморавља од Турака; прву, у подножју брда Кале, подигла су устаничка браћа Ђорђе и Никола Ранчић, друга је прозвана Калаџијска махала.¹⁷ У Предејану и Владичином Хану живе Ђорговци, који се на пописима представљају као Срби и приврженици православља. Поред ковачког посла, корпарења и матрапазлука, основно ромско занимање у Клисури била је блех-музика са оркестрима од 5 до 10 чланова, заснована на традицији некадашњих зурлаша, гочобија и барабана. Грделички дувачки оркестри редовни су учесници, али и освајачи награда, на престижном Сабору трубача у Гучи од његовог оснивања. Групе слабијег квалитета, одлазиле су у њиве и винограде и песмом и добрим расположењем крунисале задовољство убирања плодова.

О Ромима, „нашим добрим комшијама“, њиховом актуелном положају у „Вилином граду“, посебно њиховом религијском профилу, пишу у последњој деценији нишки социолози-ромолози на челу са Драгољубом Б. Ђорђевићем (Ђорђевић 2000; Ђуровић и Ђорђевић 1996; Ђорђевић и Тодоровић 1999, 2002, 2009; Živković 2002; Jašić 2001; Todorović 2003, 2006).

Конечно, посматрано у светлу статистике последњег пописа из 2002. године, удео Рома настањених на подручју југоисточне Србије у укупном броју припадника овог народа у Србији врло је велики (37.879, односно 35%). Територијално посматрано, Роми су у 2002. били настањени у готово свим општинама (изузетак су Црна Трава, Босилеград и Трговиште), у највећем броју у градовима Лешковац, Ниш и Врање (17.323, односно 45,7% у односу на укупан број Рома у југоисточној Србији).¹⁸

¹⁷ У међувремену нарасла насеља измештена су 1948. године за време изградње регионалног пута Београд-Ниш-Грделица-Скопље у ново насеље „Буљкез“.

¹⁸ Бројчане податке треба узети са резервом, због изразите етничке мимикрије, коју Роми посебно примењују при званичним пописима становништва. Према

ЛИТЕРАТУРА

- Ацковић, Драгољуб, ур. 2008. *Џедем, ѓедем: традиционалан култура Рома у Србији*. Београд: Етнографски музеј у Београду.
- . 2009. *Romi u Beogradu*. Београд: Rominterpres.
- Bašić, Goran. 2004. Političko-pravni položaj Roma u Srbiji. U *Romi – od zaboravljene do manjine u usponu*, priredio Dragoljub B. Đorđević, 71–8. Niš: Odbor za građansku inicijativu.
- Berberski, Slobodan. 1980. Romi između carstava. *Pregled* LXX: 865–80.
- Bernát, Anikó. 2009. Roma in Eastern Europe. *Social Sciences Eastern Europe (Thematic Series: Roma in Central and Eastern Europe)* 2: 12–6.
- Бојанић, Душанка. 1983. Ниш до великог рата 1683 – Верски и етнички састав становништва. У *Историја Ниша*, I, уредила Даница Милић, 133–56. Ниш: Градина и Просвета.
- Васић, Милан, Олга Зиројевић и Александар Стојановски. 1992. Попис Нишког кадилука из 1498. године. У *Споменик*, СХХХI, књ. 7, уредник Радован Самарцић, 97–148. Београд: Одељење историјских наука.
- Vukanović, Tatomir. 1983. *Romi (Cigani) u Jugoslaviji*. Vranje: Nova Jugoslavija.
- Де Во де Фолетије, Франсуа. 1984. Њихова домовина је цео свет. *Гласник Унеска* 17: 5–7.
- Ђорђевић, Драгољуб Б., ред. 2000. *Роми наше комшије (Доњокомренски Роми)*. Ниш: Комренски социолошки сусрети.
- . 2002a. Roma as a trans-border ethnic and cultural group. U *Globalizacija, akulturacija i identiteti na Balkanu*, priredio Ljubiša Mitrović et al., 67–78. Niš: Institut za sociologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu i Punta.
- . 2002b. Prema modelu integracije Roma: promenimo život. U *Romi na raskršću*, priredili Dragoljub B. Đorđević i Jovan Živković, 9–19. Niš: PUNTA i Društvo dobre akcije i Komrenski sociološki susreti i Bahtalo drom.
- . 2005. *Romani cult places and culture of death / Romane kultna thana thay i kultura meribasiri*. Niš: YSSSR and Sven.
- . 2009. Према темељима ромологије. *Теме* 33 (2): 531–40.
- . 2010. *На коњу с лаптопом у бисагама (Увод у ромолошке студије)*. Ниш и Нови Сад: Машински факултет Универзитета у Нишу и Прометеј.
- Ђорђевић, Драгољуб Б. и Драган Тодоровић. 1999. *Јавор изнад главе (Класична вера и ромско-православна сеоска гробља)*. Ниш: Комренски социолошки сусрети.
- . 2002. Religijska svest Roma muslimana (i pravoslavaca). *Habitus* 8: 147–67.
- . прир. 2003. *Религија и верски обичаји Рома*. Ниш: Југословенско удружење за научно истраживање религије и Свен.
- . 2008. Zajde Badža. *Ost-West. Europäische Perspektiven* 9 (1): 48–55.
- . 2009. *Устала Јемка (Текује, тарикати и шејхови нишких Рома) / Jemka has Risen (Tekkias, Tarikats and Sheiks of Niš Romas)*. Ниш: Филозофски факултет у Нишу.
- . 2011. Orthodox priests and the protestant Roma (A bit of empirical research from the South of Serbia). In *Orthodoxy from an empirical perspective*, edited by Mirko Blagojević and Dragan Todorović, 175–88. Niš and Belgrade: YSSSR and Institute for Philosophy and Social Theory.

проценама демографа, Рома има далеко више на територији југоисточне Србије – барата се са бројком од око 100.000.

- Dorđević, Dragoljub B., Dragan Todorović and Lela Milošević. 2004. *Romas and others – others and Romas (Social distance)*. Sofia: Institute for social values and structures “Ivan Hadžiyski”.
- Dorđević, Dragoljub B., Jovan Živković and Dragan Todorović. 2002a. Romanies at flea markets (Mirror of Serbian economy). *Теме* 26 (1): 121–42.
- . 2002b. Unemployed Romas (Poll research). *Теме* 26 (4): 569–95.
- Ђорђевић, Марко. 2008. Положај Цигана у Османском царству (1451–1807). *Теме* 32 (1): 51–66.
- Ђорђевић, Тихомир Р. 1984а. *Наши народни живот*, том 2, књ. 6. Београд: Просвета.
- . 1984б. *Наши народни живот*, том 3, књ. 7. Београд: Просвета.
- Ђурић, Рајко. 1976. Народ без ичега (Prilog romskom pitanju). *Kulturni radnik* 3: 175–79.
- . 1987. *Seobe Roma*. Београд: BIGZ.
- . 2006. *Istorija Roma (Pre i posle Aušvica)*. Београд: Politika.
- Ђуровић, Богдан и Драгољуб Б. Ђорђевић. 1996. Обреди при великим верским празницима код Рома у Нишу. У *Етно-културолошки зборник*, књ. 2, 66–72. Сврљиг: Етно-културолошка радионица.
- Živković, Jovan. 2002. Položaj Roma u jugozapadnoj i jugoistočnoj Srbiji (društveno-kulturna pozadina). U *Kulturni i etnički identiteti u procesu globalizacije i regionalizacije Balkana*, priredili Ljubiša Mitrović et. al, 158–74. Niš: CBS, JUNIR i Punta.
- Живковић, Јован, Драган Тодоровић, Владимир Јовановић и Драгољуб Б. Ђорђевић. 2001. *Ромске душе*. Ниш: Универзитет у Нишу.
- Здравковић, Данијела. 2008. Татомир Вукановић о Ромима у Југославији – Прилог социјалном преображају ромске популације у Србији. *Теме* 32 (1): 67–76.
- Зиројевић, Олга. 1976. Цигани у Србији од доласка Турака до краја XVI века. *Jugoslovenski istorijski časopis* 1–2: 67–77.
- Jakšić, Božidar and Goran Bašić. 2005. *Umetnost preživljavanja (Gde i kako žive Romi u Srbiji)*. Београд: Institut za filozofiju i društvenu teoriju.
- Yanakiev, Yantsislav. 2004. Public Perception of Inter-ethnic Relations in Bulgaria. In *Ethnic Relations in South Eastern Europe*, edited by Nikolai Genov, 47–65. Berlin and Sofia: Friedrich-Ebert-Stiftung, Free University Berlin and Institute of Eastern European Studies.
- Јашић, Ненад. 2001. *Стари нишки Роми*. Ниш: Комрениски социјолошки susreti.
- Кенрик, Доналд и Грејтџн Пјексџн. 2006. *Съдбата на циганите в Европа*. Софија: Стигмати.
- Clébert, Jean-Paul. 1967. *Cigani*. Zagreb: Novinska izdavačka kuća „Stvarnost“.
- Кнежевић, Александар. 2007. Утицај примене субјективног критеријума као званичног принципа националне идентификације у пописима становништва на испољавање ромског етничког идентитета у Србији. *Гласник Српског географског друштва* LXXXVII (1): 79–88.
- Колев, Асен. 2005. Циганите-Мјусулмани и ислямският тероризъм. В *Рискове за България од ислямски фундаментализъм и тероризъм*, съставители Васил Проданов и Богдана Тодорова, 172–83. Софија: ИК ИФИ–БАН.
- Crowe, David M. 2000. Muslim Roma in the Balkans. *Nationalities Papers* 28 (1): 93–128.
- . 2006. „From persecution to pragmatism: The Habsburg Roma in the eighteenth century. *Austrian History Yearbook* 37: 99–120.
- Куртић, Тане. 1996. Фрагменти из историје и обичаја Рома из Лесковца. *Лесковачки зборник* XXXVI: 119–26.
- . 2004. Роми у лесковачком крају – култура и начин живота. *Лесковачки зборник* XLIV: 245–52.
- Lakinska-Popovska, Divna. 2002. Vulnerability of Roma children in the municipality of Shuto Orizari. *Теме* 26 (1): 143–67.

- Lutovac, Momčilo. 1987. *Romi u Crnoj Gori*. Ivangrad: Društvo prijatelja knjige.
- Mayall, David. 2004. *Gypsy identities 1500–2000 (From Egipcians and Moon-men to the ethnic Romany)*. London and New York: Routledge.
- Мантарова, Анна. 2006а. Престъпност и лична сигурност: състояние и перспективи. В *Предизвикателства на европейската перспектива*, съставител Анна Мантарова, 170–97. София: Издателство “Аля”.
- . 2006б. Престъпността в България – проблеми и рискове. В *Българското общество пред присъединяване към Европейския съюз*, съставители Анна Мантарова и Мариана Захариева, 115–29. София: Фондация “Фридрих Еберт” и Институт по социология на БАН.
- Mantarova, Anna and Mariana Zakharieva. 2007. Ethnic tolerance in bulgarian society. U *Identiteti i kultura mira u procesima globalizacije i regionalizacije Balkana*, priredili Ljubiša Mitrović et al, 265–76. Niš: Centar za sociološka istraživanja Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu.
- Марушиакова, Елена и Веселин Попов. 2000. *Циганите в Османската империя*. София: Център за циганоложки изследвания и Издателска къща „Литавра“.
- Миладиновић, Слободан. 2008. Етничка и социјална дистанца према Ромима. *Социолошки преглед* XLII (3): 417–37.
- . 2009. *Етнички односи i identiteti*. Beograd: Fakultet organizacionih nauka.
- Mirga, Andžej i Leh Mruz. 1997. *Romi – razlike i netolerancija*. Beograd: AKAPIT.
- Митев, Петар-Емил, съст. 2005. *Новите млади (Българската младеж и европейската перспектива)*. София: Институт за социални ценности и структури “Иван Хаджийски” и Фондация “Изследване на младежата” и Министерство на младежата и спорта.
- Митровић, Александра. 1996. Положај Рома у друштву – могући приступ истраживању ромске популације. У *Положај мањина у Савезној Републици Југославији*, уредили Милош Мацура и Војислав Становчић, 807–18. Београд: САНУ.
- Mruz, Leh. 2002. Nesećanje nije zaboravljanje. Cigani-Romi i holokaust. *Kultura* 103–104: 97–121.
- Ortakovski, Vladimir. 2002. Nacionalne manjine u Republici Makedoniji. U *Demokratija i nacionalne manjine*, uredio Goran Bašić et al, 185–230. Beograd: Centar za istraživanje etniciteta.
- Пампоров, Алексей. 2006. *Ромското всекидневие в България*. София: Международне център за иследване на малцинствата и културните взаимодействия.
- . 2009. Roma/Gypsies in Bulgaria. *Social Sciences Eastern Europe (Thematic Series: Roma in Central and Eastern Europe)* 2: 27–32.
- Petrova, Dimitrina. 2003. The Roma: Between a myth and the future. *Social Research* 70 (1): 111–61.
- Петровски, Трајко. 2002. *Ромите во Македонија денес*, I, II, III. Скопје: Здружение на љубители на ромска фолклорна уметност “Романо ило”.
- Petrović, Đurđica. 1976а. Društveni položaj Cigana u nekim jugoslovenskim zemljama u XV i XVI veku. *Jugoslovenski istorijski časopis* 1–2: 45–66.
- . 1976б. Цигани у средњовековном Дубровнику. У *Зборник Филозофског факултета*, књига XIII–1, 123–58. Београд: Филозофски факултет у Београду.
- Попис становништва – Вероисповест, матерњи језик и национална или етничка припадност према старости и полу*. 2003. Београд: Републички завод за статистику.
- Posavec, Koraljka. 2000. Sociokulturna obilježja i položaj Roma u Europi – od izгона do integracije. *Društvena istraživanja* 9 (2–3) (46–47): 229–50.
- Радушки, Нада. 2003. Социо-демографске и етничке карактеристике Рома у Србији. *Социолошки преглед* XXXVII (3–4): 271–84.

- . 2007a. Демографске и етничке особености Рома у Србији. У *Друштвене науке о Ромима у Србији*, уредили Љубомир Тадић и Горан Башић, 41–54. Београд: САНУ.
- . 2007b. *Nacionalne manjine u Centralnoj Srbiji – etničke promene i demografski razvoj*. Београд: Institut društvenih nauka.
- Ранчић, Добривоје С. 1971. Цигани Грделице и Грделичке клисуре. *Лесковачки зборник* XI: 151–65.
- Ringold, Dena. 2000. *Roma and the transition in Central and Eastern Europe: Trends and challenges*. Washington, D.C.: The World bank.
- Ringold, Dena, Mitchell A. Orenstein, and Erika Wilkens. 2005. *Roma in an expanding Europe: Breaking the poverty cycle*. Washington, D.C.: The World bank.
- Soulis, George C. 1961. The Gypsies in the Byzantine empire and the Balkans in the late middle ages. *Dumbarton Oaks Papers* 15: 141–65.
- Стојановски, Александар. 1976. Ромите на балканскиот полуостров (Врз основа на еден извор од 1523. год). Во *Прилози*, VII/1, 13–47. Скопје: Македонска академија на науките и уметностите.
- Стојанчевић, Видосава. 1984. Роми (Цигани) у јужној Србији. *Лесковачки зборник* XXI: 137–55.
- Todorović, Dragan. 2003. Roma cult places: The Roman catholic church in Niš. In *Roma religious culture*, edited by Dragoljub B. Đorđević, 131–40. Niš: YSSSR and YURom centar and Punta.
- . 2005. *Romani narratives about pre-death, death and after-death customs / Romano vakeriba kotar anglunomeribasere, meribasere thay palomeribasere adetya*. Niš: YSSSR and Sven.
- . 2006. *Нишка ромолошка школа: Библиографија 1996-2005 / Romological School of Niš: Bibliography 1996-2005*. Ниш: Универзитетска библиотека “Никола Тесла”.
- . 2007a. Национална, религијска и конфесионална идентификација као фактори друштвене удаљености од Рома у Србији. У *Друштвене науке о Ромима у Србији*, уредили Љубомир Тадић и Горан Башић, 95–114. Београд: САНУ.
- . 2007б. *Друштвена удаљеност од Рома (Етничко-религијски оквир)*. Ниш и Нови Сад: Филозофски факултет у Нишу и Stylos.
- . 2007в. SPC i Romi: nekoliko otvorenih pitanja. *Nova srpska politička misao (Posebno izdanje – Crkva i država)* 1: 149–55.
- . 2008. The study of religion and religious customs of Roma in serbian sociology of religion. In *The sociology of religion in the former Yugoslav republics*, edited by Dragoljub B. Đorđević, 89–100. Niš: YSSSR.
- . 2009. Путеви протестантизације Рома у Србији. У *Црква у плуралистичком свету*, уредиле Јелена Јабланов-Максимовић и Андријана Крстић, 183–92. Београд: Фондација Конрад Аденауер и Хришћански културни центар.
- . 2011. Протестантизација Србије: случај Лесковца и јужне Србије. У *Религије у свету*, приредили Драгољуб Б. Ђорђевић и Предраг Стајић, 161–84. Нови Сад и Лесковац: Прометеј и Лесковачки културни центар.
- Тодоровић, Драган и Драгољуб Б. Ђорђевић. 2000. О групама, занимањима, обичајима и вери у делу Тихомира Ђорђевића. *Теме* 24 (3–4): 313–33.
- . 2002. The Gypsy cemetery in Donji Komren. *Facta Universitatis: series Philosophy and Sociology* 2 (8): 445–55.
- . 2005. Ромите за ислямски фундаментализъм на Балканите: “Не, благодаря!”. В *Рискове за България од ислямски фундаментализъм и тероризъм*, съставители Васил Проданов и Богдана Тодорова, 160–72. Софија: ИК ИФИ–БАН.

- . 2010. The profile of Roma in majority media – A scheme for a theoretical research framework. *Balkan Journal of Philosophy* 2 (2): 165–74.
- Topalova, Velina and Stoyan Novakov. 2006. Bulgarian media shaping the social representations of Gypsies. U *Geokultura razvoja i kultura mira na Balkanu (Etnička i religijska pozadina)*, priredili Ljubiša Mitrović et al, 205–11. Niš: Institut za sociologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Nišu.
- Trajković, Iva. 1991. Romi – Cigani Niša I. *Zbornik Narodnog muzeja u Nišu* 6–7: 89–116.
- . 2000. Romi – Cigani Niša II. *Zbornik Narodnog muzeja u Nišu* 6–7: 117–62.
- Ђирић, Јован. 1979. Насеља Рома као обележја градске периферије (На примеру градова југоисточне Србије). *Лесковачки зборник XIX*: 219–24.
- . 1984. Урбани развој Ниша. У *Историја Ниша*, II, уредила Даница Милић, 179–206. Ниш: Градина и Просвета.
- . 1991. Прилог пореклу и прошлости Рома у Нишу и нишком крају. *Nissa* 3–4: 467–74.
- . 1995. Роми. У *Енциклопедија Ниша (Природа, простор, становништво)*, уредник Драгољуб Симоновић, 183–86. Ниш: Градина.
- Fonseca, Isabel. 2005. *Sahranite me uspravno: Cigani i njihov put*. Zagreb: Naklada Pelago.
- Fraser, Agnus. 1992. *The Gypsies*. Oxford: Blackwell.
- Haliti, Bajram. 2006. *Razmišljanja o romskom pitanju*. Beograd: Nolit.
- Hancock, Ian. 2006. *Sindrom parije: priča o ropstvu i progonu Roma*. Zagreb: Ibis grafika.
- Hrvatić, Neven. 2004. Romi u Hrvatskoj: od migracija do interkulturalnih odnosa. *Migracijske i etničke teme* 20 (4): 367–85.
- Цекић, Никола. 2000. Урбархитектура седам ромских енклава у Нишу. У *Цигани/Роми у прошлости и данас*, уредио Милош Мацура, 233–42. Београд: САНУ.
- Šiftar, Vanek. 1970. *Cigani*. Murska Sobota: Pomurska založba.
- . 1989. Jezik i kultura Roma u Sloveniji (osobito u Prekomurju). U *Jezik i kultura Roma*, uredio Milan Šipka, 143–50. Sarajevo: Institut za proučavanje nacionalnih odnosa.
- Štrukelj, Pavla. 1980. *Romi na Slovenskem*. Ljubljana: Cankarjeva založba v Ljubljani.

Dragan Todorović, Niš

ROMA IN THE BALKANS AND SERBIA

Summary

Driven by the fact which talks about the first step towards breaking stereotypes and prejudice concerning Roma people being a thorough introduction to its past and present, life and customs, culture in general, the author analyses scattered domestic and foreign historical, ethnographic, ethnological, anthropological, literary, sociological, romological, and other reports on Roma in the Balkans, with a special overview of their position in Serbia.

Key words: Roma, the Balkans, Serbia, Southeastern Serbia, Romology.